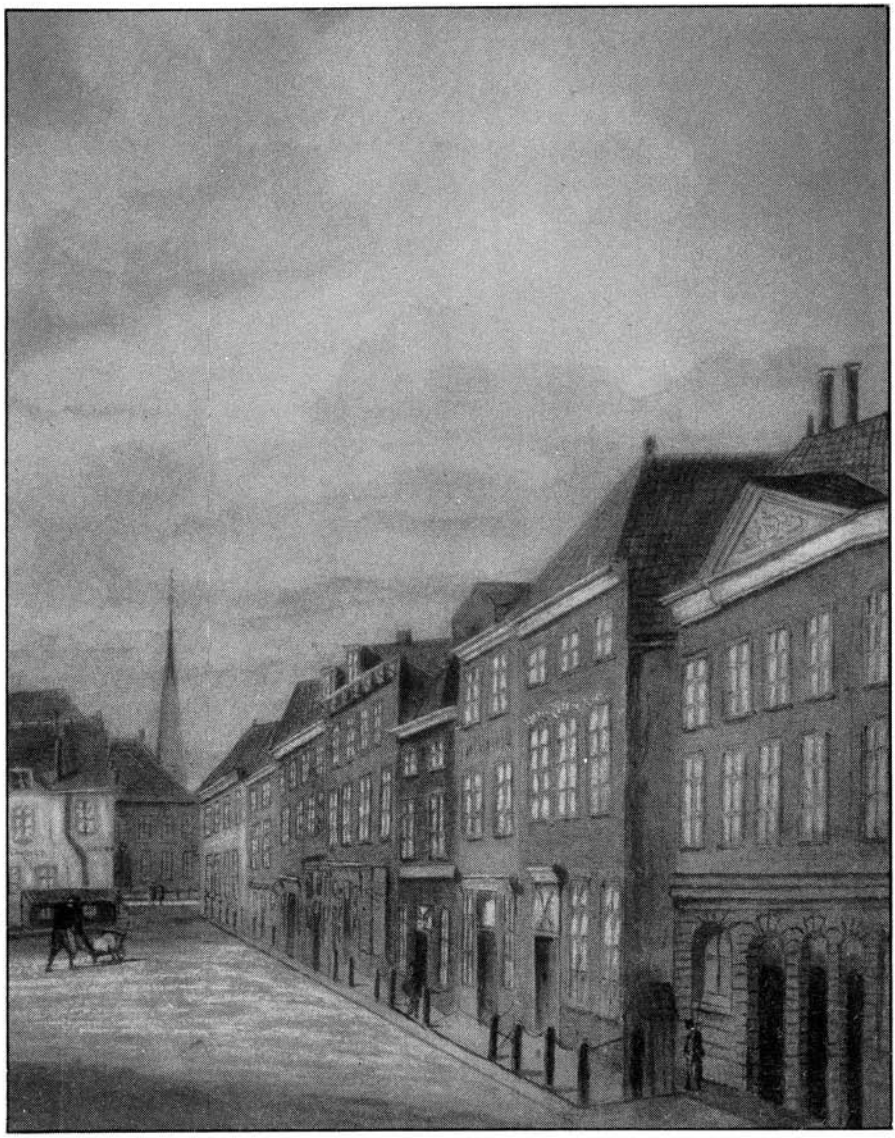
oud-gorcum varia

tijdschrift van de historische vereniging „oud-gorcum"

1993 - 3 **jg. 10** **nummer 28**

HISTORISCHE VERENIGING "OUD-GORCUM"

Opgericht 20 augustus 1909

ereleden	G. Nieuwenhuis (1985) C. de Ruiter (1989)
secretariaat	Kon. Emmastraat 12 4205 BM Gorinchem tel. 01830-22331
bestuur	H.C.P. Bloembergen, voorzitter W. Kreukniet-den Hertog, vice-voorz. A.J. Busch, secretaris H. Blom, penningmeester G. de Groot W.A. van der Hoff H.A. de Kok J. Kruyt-van der Hoeff drs. H.M. den Uyl
contributie	De contributie bedraagt ƒ 25,= per jaar, over te maken op rekeningnr. 47.22.64.761 van de ABN-Amrobank te Gorinchem (postbanknr. van de bank: 3050) of op postbanknr. 5593243 t.n.v. de penningmeester van "Oud-Gorcum", Kleine Haarsekade 59 te Gorinchem. Losse nummers van "Oud-Gorcum Varia" zijn verkrijgbaar aan de balie van museum "Dit is in Bethlehem", Gasthuisstraat 25. Prijs ƒ 5,= per stuk.
redactie Oud-Gorcum Varia	B. Freriks drs. H.M. den Uyl
redactieadres	Schotdeuren 16 4205 PD Gorinchem tel. 01830-24951

++

omslag:

Tekening van de Grote Markt (1869) door Jan van Oosterwijk. Het tweede huis van rechts is het "Groot Coffyhuys" met daaraan belendend "De Posthoorn"
Tekening in museum "Dit is in Bethlehem" te Gorinchem.

HET ALLIANTIEWAPEN IN HET GROOT COFFYHUYS OP DE GROTE MARKT TE GORINCHEM

Rikkert G.J. Bakker

Inleiding

Het Groot Coffyhuys was gelegen aan de Grote Markt (thans no. 5) op de hoek van de Kraansteeg. Het laatst was in dit pand een bankierskantoor van H. Pijnakker Hordijk gevestigd. Uit het bezit van deze Dordtse familie is een alliantiewapen afkomstig dat ooit als schoorsteenstuk of als versiering boven een deur van het Groot Coffyhuys aanwezig is geweest. Het pand is in 1903 afgebroken en vervangen door het huidige gebouw. Het alliantiewapen is overgedragen aan de Historische Vereniging Oud-Gorcum. Wegens plaatsgebrek in het museum "Dit is in Bethlehem" is het tijdelijk opgeslagen in de gemeentelijke archiefbewaarplaats van Gorinchem.
In 1959 is een onderzoek ingesteld naar de herkomst van het alliantiewapen door de conservator van Oud-Gorcum, de heer H. van Hoogdalem, en door de heer drs. J. Fox, chartermeester van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Dit onderzoek is toen nooit afgesloten en de dossiers ervan zijn uiteindelijk terechtgekomen in het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage.[1] Als voorlopige conclusie van dit onderzoek is het toen wel duidelijk geworden, dat het mannelijk schild van het alliantiewapen toegeschreven kon worden aan de familie Van Ottenhoff, waarvan leden ooit het Groot Coffyhuys bewoonden. Na 1959 is door de heer Fox e.a. meer materiaal verzameld en in het volgende zullen we de stand van zaken van het onderzoek rapporteren.

Het Groot Coffyhuys

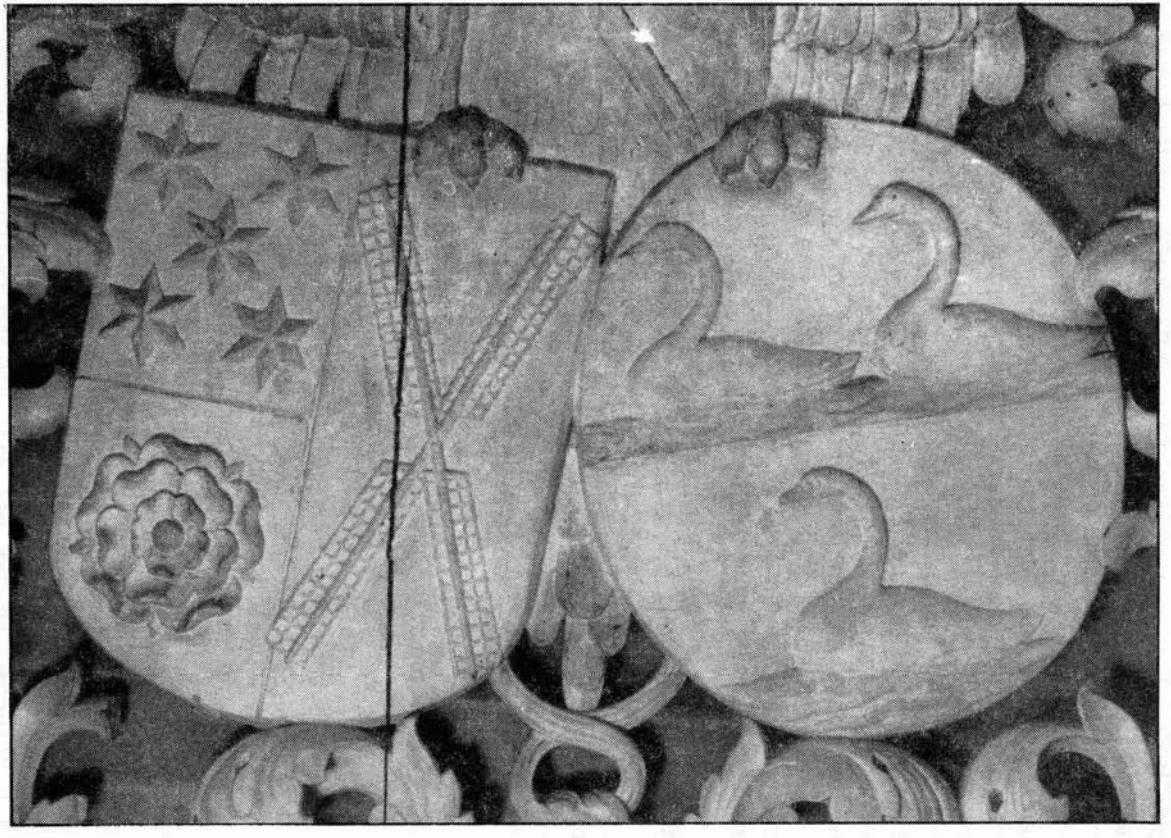
Het Groot Coffyhuijs komt voor in de beschrijving van de Kohieren der Verpondingen door W.F. Emck[2] en er zijn diverse transporten van dit huis in het Gemeentearchief. Het huis stond oorspronkelijk bekend als "De vijf Ringhen" en was gelegen op de Grote Markt, hoek Kraansteeg. In 1562 wordt Dirck de Burchgreeff Cornelisz, die getrouwd geweest was met Cornelia Dirck Gielisdr, vermeld als eigenaar van De vijf Ringhen.[3] Reeds in 1575 wordt dit huis als herberg vermeld.[4] In 1633 transporteren de erfgenamen van Johan Dierhout en Maria Adriaens vijfzesde deel van De vijf Ringhen aan Maarten van Cuyl als man en voogd van Clasijntgen Dierhout.[5]
In 1701 koopt Jan Barentsen van Ottenhoff, commissaris van de vleeshal, van de erfgenamen Johan van Cuyl dit huis op de Grote Markt voor een bedrag van 820 gld.[6] In 1715, kort na het overlijden

van Jan Barentsen, koopt zijn weduwe Sofia van Gesker van Zara van der Burg het huis gelegen in de Kraansteeg achter het Groot Coffyhuys.[7] In 1718, na het overlijden van Sofia van Gesker, koopt haar zoon Barent van Ottenhoff, vanaf 1736 kamerbewaarder van het stadhuis alsmede waagmeester en collecteur van de waag,[8] uit de boedel drievierde deel van het Groot Coffyhuys voor een bedrag van 1954 gld.[9]
In 1726 koopt Barent van Ottenhoff van Maria van Geffen het huis, genaamd de Posthoorn, en gelegen naast het Groot Coffyhuys, voor een bedrag van 800 gld.[10] In 1736 verkoopt Barent van Ottenhoff aan Thomas Maroyquyn het Groot Coffyhuys.[11] Uit deze akte blijkt ook dat Barent van Ottenhoff zich toen in de Posthoorn gevestigd heeft.
Uit het voorgaande is het wel duidelijk dat de naam Groot Coffyhuys in zwang is gekomen nadat de familie Van Ottenhoff er in 1701 ingetrokken is.
Het is goed mogelijk een inzicht te krijgen in het gebeuren in het Groot Coffyhuys omstreeks het jaar 1717 aan de hand van een boedelinventaris en een boedelscheiding, gemaakt na het overlijden van Sofia van Gesker.[12] De indeling van het huis wordt hierin beschreven, te beginnen met de begane grond. Men treedt binnen via het voorhuis. Aan de muur hangen een landkaart en mededelingenborden met de tijden van vertrek en aankomst van wagens en veerboten. Ook staat er een "piston". Een gang gaat naar achteren. Aan de ene zijde hiervan bevinden zich een voor- en achterkamer. Aan de andere zijde van de gang zijn de "plankenkamer" en de achterkeuken gelegen. Achter het huis is een binnenplaats. Beneden is een kelder voor de opslag van bier en wijn. Op de bovenverdieping zijn een voor- en achterkamer, verder is daar nog de provisiekamer. Er is ook een zolderverdieping. Alle kamers zijn rijkelijk gemeubileerd met stoelen, tafels, bedden, kasten en banken. Aan de muren hangen spiegels in vergulde lijsten, schilderijen en wandrekken met Delfts blauwe borden. Aan de plafonds hangen koperen kronen. In de meeste vertrekken bevindt zich een schoorsteen, veelal versierd met een schoorsteenkleed en koperwerk. De voorkamer op de begane grond was vermoedelijk bestemd voor winkelnering, getuige vier loden dozen met schalen en gewichten. De achterkamer werd mogelijk als eetkamer gebruikt, er staat een glazenkast met pullen, porseleinen flessen en koppen en glazen kelken. De "plankenkamer" moet de gelagkamer geweest zijn. Hier bevond zich een schenktafel en er hingen vogelkooien en er waren triktrakborden en damspelen. In de achterkeuken is allereerst een grote schoorsteen met de benodigde attributen, zoals een ijzeren haal, een haardijzer, tangen en een asschop. Verder staat er een grote tinkast met tinnen borden, schotels en kommen. Ook zijn er nog koperen ketels, koffiekannen, blakers en

snuiters. De algemene indruk: een rijkelijk gemeubileerde en gestoffeerde inventaris, waarvan de opbrengst bij de toen gehouden boeldag 1455 gld was.
In het Groot Coffyhuys werd handel gedreven in vele zaken, zoals koffie, thee, tabak, zout en zeep. Er werd Bergs bier geschonken en er werd wijn geleverd door Cornelis van Gennep. Verder werd er tabak ingekocht in Amsterdam; er werden zaken gedaan met de "molbrouwer" uit Nijmegen; lakens en stoffen werden gekocht van Jacob Meuls, juffrouw Van Dam en Folpert van Hoey en kousen en sajet werden geleverd door kapitein Verhaar. Verder werden er kaarten verkocht van Sonsbeek uit Utrecht en kranten van Johan Terlouw uit Amsterdam. Als stamgasten stonden te boek Johan van der Does, kapitein Nicolaas van der Pijll, kapitein Adriaan Verhaar, Lourens van Ottenhoff, stadhouder Johan Vink, notaris Hubertus Brouwer, overste Van der Does en burgemeester Hendrik van der Does.[13] Uit het voorgaande blijkt wel dat het Groot Coffyhuys een voorname plaats in Gorinchem ingenomen heeft en de familie Van Ottenhoff zich daar een aanzienlijke positie verworven had.

Het alliantiewapen

In de collectie Muschart[14] wordt het betreffende familiewapen als volgt beschreven:
Gedeeld: 1. doorsneden; A: 5 sterren (2-1-2); B: een roos. 2. een geschakeerd schuinkruis. Helmteken: een ster tussen een vlucht.
Het wapen komt voor:
1. Op brieven gedateerd 5-4-1756 en 17-7-1755 van Pieter Polvliet, burger en koopman te Gorinchem.[15]
2. Dit zelfde wapen komt ook voor op een schoorsteenstuk, opgeslagen in het Gemeentearchief te Gorinchem als mannelijk schild van een alliantiewapen, waarvan het vrouwelijk schild vertoont 3 zwanen, elk zwemmende op los water.
3. Dit zelfde wapen, doch daarin in plaats van het schuinkruis in de linkerhelft 4 molenwieken als schuinkruis gerangschikt, komt voor op een cachet in 1927 in bezit van de luitenant-kolonel H. van Ermel Scherer te 's-Gravenhage.
Op te merken valt dat Muschart geen vermelding maakt van heraldische kleuren. Nader onderzoek heeft geleerd dat het alliantiewapen zich nog steeds in het Archiefgebouw te Gorinchem bevindt (afb. 1). Het is van hout gemaakt en in barokstijl uitgevoerd, de afbeeldingen zijn uitgesneden en met een witte verflaag bedekt. Het vermoeden bestaat, dat de wapens ooit gekleurd geweest zijn, want vanuit de witte deklaag is wat rode verf van de roos zichtbaar. Op het mannelijk schild blijkt geen schuinkruis afgebeeld te zijn, doch een viertal molenwieken

Afb. 1 Alliantiewapen, afkomstig uit het Groot Coffyhuys te Gorcum (c.a. 1715)

als schuinkruis gerangschikt. Gezien de staat waarin het wapen zich bevindt, is het aan te bevelen om het wapen te restaureren en zo mogelijk in de oorspronkelijke staat terug te brengen. Volgens een brief van de conservator van Oud-Gorcum, gedateerd 10 november 1959, is het alliantiewapen afkomstig uit het Groot Coffyhuys.[16] Dit wapen is vermoedelijk tussen 1701 en 1717 door de toenmalige bewoner Jan Barentsen van Ottenhoff aldaar aangebracht.
De lakzegels in het archief van de Haagse Weeskamer verkeren in slechte staat, arcering van de velden ontbreekt, maar men kan hier wel 4 molenwieken in het mannelijk schild onderscheiden. Deze zegels zijn zeker niet afkomstig van de familie Polvliet, immers zij voerden een geheel ander familiewapen. Wel kan de herkomst van deze zegels in verband gebracht worden met het huwelijk van Pieter Polvliet met Godefrida van Ottenhoff, een dochter van Barent van Ottenhoff. Barent van Ottenhoff was, zoals reeds eerder vermeld, tussen 1718 en 1736 eigenaar van het Groot Coffyhuys in Gorinchem. Het cachet, eertijds in bezit van de luitenant-kolonel Van Ermel Scherer, is helaas niet meer terug te vinden. De herkomst van dit cachet kan evenwel in verband gebracht worden met Pieter Polvliet door het nagaan van de afstammingsreeks van de heer Van Ermel Scherer.[17] Het betreft een reeks huwelijken, allemaal te Gorinchem gesloten, welke als volgt in verkorte vorm weer gegeven kunnen worden.
1. Pieter Polvliet (1714-1763); trouwt Godefrida van Ottenhoff (1719-1780).
2. Barend Polvliet (1746-1822); trouwt Maria Berkhuizen (1749- 1809).
3. Adriana Polvliet (1786-1820); trouwt Johannes van Maaren (1780-1864).
4. Maria Barendina van Maaren (1807-1883); trouwt Hermanus Eliza Verschoor (1791-1877).
5. Antonie Verschoor (1830-1908); trouwt Anna Wilhelmina Verschoor (1840-1897).
6. Maria Barendina Verschoor (1878-1958); trouwt Herman André Frederik Gustaaf van Ermel Scherer (1875-1947).
Hiermee is het wel zeker geworden dat Pieter Polvliet destijds zegelde met het cachet van zijn vrouw Godefrida van Ottenhoff. Met de bovenstaande gegevens lijkt dan ook het verband tussen de familie Van Ottenhoff en het mannelijk schild van het alliantiewapen voldoende vastgelegd te zijn.

Fragmentgenealogie familie Van Ottenhoff

De familie Van Ottenhoff is van boerenafkomst en komt oorspronkelijk uit de gemeente Ambt Delden in Twente. Zij hebben hun naam te danken aan de boerderij Ottenhof, aldaar gelegen aan de rand van de

Deldener Esch.
Ofschoon meer nakomelingen Ottenhoff bekend zijn, zullen we in de navolgende stamreeks alleen diegenen vermelden, die voor ons onderzoek van belang zijn. De Gorcumse tak van deze familie is omstreeks het jaar 1800 in mannelijke linie uitgestorven.
Generatie 1.
JOHAN TEN OTTENHAVE, geboren omstreeks 1510, meier op de boerderij Ottenhof, boerrichter van de Deldener marke, overleden ca. 1577; trouwt 2. Catharijne (ten Ottenhave). Vanaf 1557 komt zijn naam regelmatig voor als schuldeiser en ordelwijzer in het Ambtgericht Delden.
Generatie 2.
BERNDT TEN OTTENHAVE, geboren omstreeks 1535, als tweede zoon boer op een annex van de boerderij Ottenhof te Ambt Delden.
Generatie 3.
JOHAN BEERENTSZ VAN OTTENHOFF, geboren te Delden omstreeks 1580, soldaat op het Fort Crevecoeur, woonachtig te Geertruidenberg; trouwt aldaar 1 november 1615 JANNEKEN JANS COOMENSDR.
Generatie 4.
BARENT JANSZ VAN OTTENHOF, geboren Geertruidenberg omstreeks 1618, tamboer van de burgers aldaar, begraven voor 1693; trouwt Gorinchem 17 juli 1665 (ondertr. 14 juni) SUSANNEKEN VAN HUTTEN, gedoopt Dordrecht oktober 1633, begraven Gorinchem 21 juni 1708, dochter van Isaac Jansz van Hutten, stoeldraaier, wieldraaier en molenmaker, en Magdaleenken Plaisant.
Generatie 5.
JOHANNES VAN OTTENHOFF, gedoopt Gorinchem 17 februari 1669, commissaris van de Vleeshal, begraven aldaar 13 september 1715; trouwt Sprang 19 juli 1693 (ondertr. Gorinchem 4 juni) SOFIA VAN GESKER, jongedochter van Sprang, begraven Gorinchem 19 november 1717, dochter van Barthel van Gesker en Catharina van de Werck. Sofia van Gesker, weduwe, geboren te Geertruidenberg, hertrouwt Gorinchem 23 augustus 1716 Jacob Bugger.
Generatie 6.
BARENT VAN OTTENHOFF, gedoopt Gorinchem 2 december 1695, kamerbewaarder etc., begraven aldaar 4 juni 1770; trouwt Gorinchem 16 juni 1717 GODEFRIDA VRIJMAN, gedoopt Gorinchem 31 oktober 1698, begraven aldaar 10 juli 1769, dochter van Thomas Vrijman en Hendrina Lelivelt.
Kinderen uit het huwelijk o.m.:
1. GODEFRIDA VAN OTTENHOFF, gedoopt Gorinchem 23 april 1719, begraven aldaar 21 september 1780; trouwt (ondertr. Gorinchem 30 juli 1744, attestatie afgegeven 20 augustus) PIETER POLVLIET, gedoopt Gorinchem 14 september 1714, burger en koopman, begraven aldaar

11 juli 1763, zoon van Pieter Polvliet en Neeltje van Beek.
2. JAN VAN OTTENHOFF, gedoopt Gorinchem 5 januari 1724, hoofdgaarder van Gorinchem, begraven aldaar 10 november 1791; trouwt 's-Gravenhage 20 november 1754 (ondertr. Gorinchem 2 november, 's-Gravenhage 3 november) CATHARINA OBRINK, gedoopt 's-Gravenhage 29 maart 1719, begraven Gorinchem 2 september 1790, dochter van Dirk Obrink en Cornelia van Heijst, weduwe van Gerrit van Rhijn. Geen kinderen uit het huwelijk.
3. SOPHIA VAN OTTENHOFF, gedoopt Gorinchem 4 augustus 1730, begraven aldaar 22 maart 1812; trouwt Kedichem 28 april 1757 (ondertr. Gorinchem 7 april) JOHANNES POLVLIET, gedoopt Gorinchem 17 september 1717, begraven aldaar 28 oktober 1802, zoon van Pieter Polvliet en Neeltje van Beek, weduwnaar van Sara Ducee.

Nadere analyse van het alliantiewapen

In principe komen slechts de generaties 5 en 6 als gebruikers van het mannelijk schild van het alliantiewapen in aanmerking; dus de huwelijken van Johannes van Ottenhoff met Sofia van Gesker en van Barent van Ottenhoff met Godefrida Vrijman. Dit zou kunnen betekenen dat het vrouwelijk schild met de drie zwanen het wapen òf van de familie Van Gesker òf van de familie Vrijman geweest is. In beide gevallen is een dergelijk wapen onbekend. Mede op grond van het feit dat Johannes van Ottenhoff en Sofia van Gesker het Groot Coffyhuys tot bloei hebben gebracht, lijkt het waarschijnlijk dat zij het alliantiewapen voor het eerst gebruikt hebben. Wij zullen hier dan ook vanuit gaan en proberen hierover een uitleg te geven. De herkomst van het mannelijk schild als een wapen Ottenhoff is uit heraldische bronnen onbekend. Dit wapen komt niet voor in Delden en dat is ook niet zo vreemd. We hebben hier te maken met een boerenfamilie, die pachters waren van de boerderij Ottenhof. Het is daarom waarschijnlijk dat Johannes van Ottenhoff (generatie 5) dit wapen zelf heeft laten ontwerpen, nadat hij tot welstand en aanzien gekomen was. De linkerkant van het wapen bestaat uit twee delen en heeft fragmenten die aan de naam Ottenhoff doen denken. In het Armorial Général vinden we: Ottenhofer Bav. (M. et.) De gueules à la fasce d'argent, chargé d'une rose du champ. Vervolgens Ott (Schweinfurt, Bav.) D'azur à cinq étoiles d'or, 2, 1 et 2. Inderdaad lijkt het wel, dat wapenkundigen van die tijd (Job Maarten de Lange te Gorinchem ?) de linkerzijde van het schild met de roos en de 5 sterren in verband gebracht hebben met de familienaam Ottenhoff. De rechterzijde van het schild, waarop een paar molenwieken afgebeeld staan, zou toegeschreven kunnen worden aan de moeder van Johannes van Ottenhoff: Susanna van Hutten. Van

Afb. 2 Lakzegel, op brief geschreven door Pieter Polvliet (1756)

Afb. 3 Cachet, afkomstig van nakomelingen van Gijsbertus Ottenhoff (c.a. 1780)

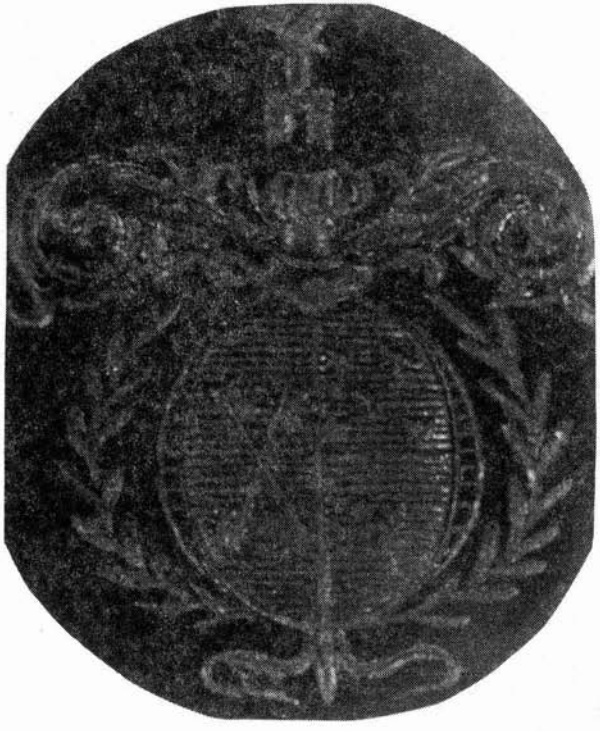
deze Dordtse familie is ook geen wapen bekend, maar de vader van Susanna stond bekend als molenmaker in Dordrecht.
Bepalen we ons thans tot het vrouwelijk schild van het alliantiewapen, de drie zwanen. Dit wapen is niet bekend als behorend tot de familie Van Gesker. Maar misschien is het terug te brengen tot de geboorteplaats van Sofia van Gesker: Geertruidenberg. Immers hier komt een familiewapen met 3 zwanen veelvuldig voor, als behorend tot de patriciërsfamilie Swaen. Bij het onderzoek van de voorouders van Sofia van Gesker loopt het spoor reeds dood bij haar vader. Van hem weten we niet of hij het wapen gevoerd heeft; hij trouwde in Enkhuizen maar heeft ons niet laten weten zijn plaats van herkomst noch wie zijn ouders waren.

Het wapen van Gijsbertus Ottenhoff

De nakomelingen van Gijsbertus Ottenhoff (1792-1832) blijken heden ten dage nog in het bezit te zijn van zegelringen en cachets met een wapen, dat als volgt omschreven kan worden: Gedeeld: 1. doorsneden, A in rood 5 sterren, geplaatst 2-1-2, B in blauw een roos; 2. in blauw twee gekruiste molenwieken. Volgens de heraldische regel "metaal op kleur" ligt het voor de hand, dat de sterren van goud zullen zijn en de roos en de molenwieken van zilver. Als helmteken een stenen molen van het type bovenkruier.
In de zegelverzameling van het Centraal Bureau voor Genealogie komen verschillende lakafdrukken van genoemd wapen voor in de collecties Ris, Van Epen, Damstra/Caland en Van der Minne. Mevrouw Ottenhoff te 's-Gravenhage is in het bezit van een tweetal cachets, welke uit het bezit van een zoon van Gijsbertus Ottenhoff, namelijk Ludovicus Antonius Ottenhoff (1811-75), afkomstig zijn (afb. 3 en 4). De bovengenoemde zegelafdrukken in het CBG zijn voornamelijk met deze cachets gemaakt.
Het oudste cachet (afb. 2) dateert van omstreeks 1780. Het tweede cachet (afb. 3) dateert uit de eerste helft van de 19de eeuw. Nakomelingen van zijn broer, Johannes Josephus Gijsbertus Ottenhoff (1816-1864), zijn in het bezit van zegelringen en cachets met een afbeelding van hetzelfde wapen (afb. 4 en 5). Deze cachets dateren uit het midden van de negentiende eeuw. Dit geldt eveneens voor de zegelring. Op het cachet (afb. 4) is de arcering in veld 1A onjuist weergegeven.
Gijsbertus Ottenhoff moet het cachet van 1780 (afb. 2) van anderen in handen gekregen hebben. Het cachet (afb. 3) heeft hij naar het voorbeeld van het cachet (afb. 2) zelf laten maken. Er zijn nu een drietal mogelijkheden om te bepalen hoe Gijsbertus Ottenhoff in het bezit van het cachet van 1780 gekomen is.

Afb. 4 Cachet, afkomstig van nakomelingen van Ludovicus Antonius Ottenhoff (begin 19e eeuw)

Afb. 5 Cachet, afkomstig van nakomelingen van Johannes Josephus Gijsbertus Ottenhoff (midden 19e eeuw)

1. Alhoewel men de voorouders van Gijsbertus Ottenhoff terug kan traceren tot de eerder genoemde Johan ten Ottenhave (1510-1577) te Delden, blijkt dat het wapen niet door vererving tot hem gekomen kan zijn. Immers Gijsbertus was reeds op jeugdige leeftijd wees geworden en werd na de dood van zijn ouders in het R.K. Weeshuis in Amsterdam opgevoed. Zijn ouders hadden hem geen goederen nagelaten.
2. De tweede mogelijkheid is dat het cachet afkomstig is van nazaten van de Gorcumse Van Ottenhoffs. In zijn tijd waren er echter geen naamdragers Van Ottenhoff meer in leven.
Zoals reeds eerder medegedeeld kwam een cachet van deze familie door vererving in vrouwelijke linie in het bezit van de heer Van Ermel Scherer. Gijsbertus Ottenhoff zou zijn cachet op een dergelijke manier van een nazaat in vrouwelijke linie van een Gorcumse Van Ottenhoff ontvangen kunnen hebben. Zo valt te denken aan de huwelijken van Petronella van Ottenhoff en Frederika Adriana van Ottenhoff, beiden wonende te Nijmegen en getrouwd met zoons van Derk van Aalst en Johanna van Drongelen.
3. Een derde mogelijkheid zou kunnen zijn dat Gijsbertus Ottenhoff het cachet, tijdens de periode toen hij in 's-Gravenhage woonde, door zijn vriendschappelijke contacten met Hubertus Janssen gekregen heeft. Hubertus Janssen was gehuwd met Maria Clasina Elisabeth van Ottenhoff en zij was een dochter van Johannes van Ottenhoff (1745-1822), broodbakker te 's-Gravenhage. Haar oom was Jacobus van Ottenhoff (1743-1810), goud- en zilversmid te Rotterdam. Van hem kunnen we verwachten, dat hij in 1780 het cachet gemaakt heeft dat later bij Gijsbertus Ottenhoff terecht zou komen. Ofschoon Jacobus van Ottenhoff geen enkele familieband had met de Gorcumse Van Ottenhoffs, kan men toch aannemen, dat hij een voorbeeld van het familiewapen van anderen in handen gekregen heeft door contacten met een toen nog in leven zijnde Gorcumse Van Ottenhoff.
Uit het voorgaande blijkt dan ook dat Gijsbertus Ottenhoff, op zoek zijnde naar een familiewapen, de mogelijkheid gehad heeft om het cachet van 1780 aan te schaffen.

Conclusie van het onderzoek

Er bestaat een familiewapen Ottenhoff dat door nazaten van Gijsbertus Ottenhoff (1792-1837) als hun eigen wapen beschouwd wordt. Gijsbertus Ottenhoff, reeds op jeugdige leeftijd wees geworden en opgevoed in het R.K. Weeshuis in Amsterdam, had een voorspoedige carrière gemaakt als militair, die hij beëindigde als officier-administrateur te Arnhem. Het is vrijwel uitgesloten dat hij door vererving in het bezit van een familiewapen gekomen is. Hij is zeer

waarschijnlijk in de gelegenheid geweest om een cachet van 1780 te verwerven van een nazaat van de Gorcumse familie Van Ottenhoff. Dit wapen Ottenhoff heeft zijn oorsprong gevonden in het Gorcumse Groot Coffyhuys, alwaar Johannes van Ottenhoff, gehuwd met Sofia van Gesker, tussen 1718 en 1736 een alliantiewapen, mogelijk met de hulp van een wapenkundige van die tijd heeft laten ontwerpen. De linkerzijde van het mannelijk schild in dit wapen heeft betrekking op zijn vader Barent Jansz van Ottenhoff en is samengesteld uit fragmenten van toentertijd bekende familiewapens die afkomstig waren van de families Ottenhofer en Ott (Schweinfurt). In de rechterzijde van het mannelijk schild treft men molenwieken aan, die herinneren aan zijn moeder: Susanneken van Hutten, een afstammelinge van de molenmakersfamilie Van Hutten. Het vrouwelijk schild van het alliantiewapen zou dan te maken kunnen hebben met zijn vrouw Sofia van Gesker, geboortig van Geertruidenberg, met een mogelijke relatie aan een familie Swaen aldaar. Hiermee lijkt het voldoende vast te staan dat het huidige wapen van de familie Ottenhoff zijn oorsprong gevonden heeft tussen 1701 en 1718 in het Gorcumse Groot Coffyhuys.
Het alliantiewapen, dat reeds enige jaren opgeslagen ligt in de gemeentelijke archiefbewaarplaats, heeft een zodanige geschiedkundige waarde voor de stad Gorinchem, dat het aanbeveling verdient om na restauratie wederom permanent ten toon gesteld te worden in het museum "Dit is in Bethlehem".

Noten

1. CBG, Collectie Van Hoogdalem, dossier Ottenhof
2. W.F. Emck, Oude namen van huizen en straten in Gorinchem, m.s. 1924
3. GAG, Rechterlijke Archieven, inv.nr. 83, f. 129 (9-7-1562)
4. GAG, RA 91, f. 75v (29-1-1575)
5. GAG, RA 446, p. 158 (4-7-1633)
6. GAG, RA 508, f. 70 (16-9-1701)
7. GAG, RA 522, f. 31v (13-11-1715)
8. GAG, Archief Stadsbestuur, inv.nr. 117, f. 212-214
9. GAG, RA 525, f. 1 (8-1-1718)
10. GAG, RA 533, f. 33v (14-11-1726)
11. GAG, RA 543, f. 88v (21-9-1736)
12. GAG, Notariële Archieven, inv.nr. 4164, f. 126 (17-11-1717)
13. GAG, Archief Weeskamer, inv.nr. 12, f. 150-161
14. CBG, Collectie Muschart, rubriek onbekend, nr. 1m
15. GA 's-Gravenhage, Archief Weeskamer, inv.nr. 1375, boedel Cornelis de Jongh (17-7-1755) (5-4-1756)
16. zie noot 1
17. Mededeling van drs. J. Fox

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Portret van Frans Netscher (Foto Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum)

FRANS NETSCHER EN HET GORINCHEMSE LOGEETJE

A.J. Busch

In de vorige aflevering van Oud-Gorcum Varia werd de letterkundige Frans Netscher (1864-1923) ten tonele gevoerd. Van september 1879 tot april 1881 was hij leerling van de HBS in Gorinchem. Als literator staat hij bekend als naturalist, een navolger van de Franse auteur Emile Zola. Zoals reeds aangekondigd is een van Netschers korte verhalen in Gorinchem gesitueerd. Het betreft de novelle "Een logeetje", opgenomen in de in 1886 verschenen bundel "Studies naar het naakt model". Het verhaal speelt in deze stad. De beschrijving is zeer gedetailleerd, zodat het voor de hand ligt te veronderstellen, dat de jonge Netscher het schreef tijdens zijn verblijf in Gorinchem.
De navolgende tekst is overgenomen uit de in 1982 door uitgeverij Het Spectrum uitgegeven bundel naturalistische verhalen "Studies naar het naakt model" door Frans Netscher (Prisma 2068). Eraan toegevoegd is een verklarende toelichting voor wat betreft zaken die met Gorinchem te maken hebben.

Een logeetje

Loom en zwaar, gezonken binnen zijn vestingwallen lag Gorinchem te dampen en te zweten onder een smoorhete Augustuszon. IJle luchttrillingen krinkelden opwaarts uit de komvormige diepte, waarin het, neergedoken, zwoegend rustte, als een beest, dat in de middagwarmte ligt te herkauwen. Een grote lap hemel, dor en uitgedroogd door een veertiendaagse hitte, spande een vaalblauwe dom over de stad uit. Zijne vijf poorten,[1] in de vestingwallen gestoken, openden zich naar alle zijde, op het water en het landschap, die versuft sliepen onder de stralen ener zon, hoog, alleen in de lucht staande, als in een uitgevreten kring van licht. De atmosfeer was zonder geluiden, de grond zonder leven; alles schroeide en blakerde.[9]

Het liep tegen drie uur in de namiddag; hier en daar bewoog zich iemand over de snikhete straten, slenterend, zwetend in de randen schaduw. De ramen der ouderwetse gevels bleven gesloten achter jaloëzieën en neergelaten gordijnen; de gehele bevolking dommelde binnenshuis. Slechts bij tussenpozen vertoonde zich een winkelmeisje of een bediende op de drempel der magazijnen zonder klanten.

Lüben en Boomers[2] sloegen de hoek der kerk[3] om. Vóór hen, spreidde zich een muf, stofferig plein[4] uit, geheel onder de schaduw van lage, jonge iepen, links en rechts door slapende huisgevels, aan de beide overige zijden door de kerk en de achterkant van het Stadhuis[5] ingesloten. Het was verlaten; bij wijlen kwam een boerendienstmeid enige emmers water halen aan de spitse, monumentale pomp,[6] met krachtige rukken de piepende slinger bewegend, daarna, met de handen in de zij, rondkijkend of zij geen bekenden zag, verdwijnend, de volle emmers dragend, schokheupend, met neergetrokken schouders; enige kippen doolden rond, spichtig pikkend, drentelend met langzame gewrichtsbewegingen der dunne poten, en een magere, gehavende haan stoof nu en dan op een kip af, ze tredend onder een wild geweld van veren.

Lüben en Boomers staken het plein over, gingen langs de zijkant van het Stadhuis,[7] en bevonden zich op de lege, schroeiende markt. De hobbelige keien flikkerden met duizenden lichtpuntjes; voor de geopende bovenramen der Sociëteit[8] zaten enige heren koeranten te lezen, en op een bank der Hoofdwacht[9] leunden soldaten tegen de muur, die in de schaduw lag; de schildwacht stond onbeweeglijk aan de schaduwzijde van zijn huisje; de

vensters in de voorgevel van het Stadhuis waren dicht, als gesloten ogen. Maar eensklaps zagen zij rechts, uit de Molenstraat, twee dames komen, onder parasols. Een gezette, bejaarde vrouw, zwijgend, was vergezeld van een jong meisje in een zomerkleedje,[10] tamelijk opgewekt sprekend; zij richtten zich naar de overzijde der markt. Beide heren namen onmiddellijk hun hoeden af; de dames groetten terug, buigende onder hare parasols, de bejaarde met een vriendelijk hoofdknikken, als tegen goede bekenden.

'Gut, de oude Mevrouw Van Mander!'[11] zei Lüben dadelijk tegen Boomers. 'En wie is dat meisje, dat ze bij zich heeft?'

''k Weet niet! ... Zeker 'n logeetje!'

''n Aardig figuurtje! ... Had jij er iets van gehoord, dat ze 'n logeetje had gekregen?'

'Nee, niks!'

Ze zagen nog eens om. De beide dames hadden juist een groot huis der overzijde bereikt; Mevrouw Van Mander lichtte de klink der voordeur op, opende ze, en ging binnen; het logeetje volgde haar, en toen zij, voordat ze binnentrad, op de stoep haar parasol dicht deed, konden de heren haar gehele gestalte zien. Zij was van middelbare lengte, slank gebouwd, met brede, vierkante schouders: ze scheen twintig jaar te wezen, en een geel, strooien hoedje gaf iets ongekleeds aan haar strenge, stevige vormen, iets vrolijks, buitenshuis aan het licht bruine zomerkleedje. De heren konden alleen haar rug zien en de slanke armen, die zich van haar overige vormen losmaakten, toen zij ze naar voren bracht om de parasol te sluiten. Zij stapte de drempel over, vatte de deur aan, ze achter zich sluitend. De verschijning was voorbij, en de gevel van het huis bleef onbeweeglijk, de markt verlaten. Voor de ramen der Sociëteit had zich even een jongmens vertoond, de punt zijner biljart-queu met krijt bestrijkend, het jonge meisje ook naziende.

Lüben en Boomers wandelden voort in de brandende zon.

'Maar wie kan dat toch zijn?' vroeg Lüben ... 'Als 't bekend was geweest dat de Van Manders 'n logeetje kregen, dan had 'k 't toch wel op de "Soos" gehoord—'k begrijp 't niet.'

Boomers antwoordde niet, lui, vermoeid in de hitte.

'Zou ze 'r lang zijn?' hernam Lüben. 'Ik heb er toch niks van gehoord! ... Gek! Vreemd! As 'k vanmiddag Heller[12] zie, zal ik 't em toch 's vragen!'

Boomers bleef zwijgen. Zij verlieten de markt en kwamen op de Hoogstraat; daar sloegen zij linksom en volgden in de schaduw een lange straat,[13] die zich in eenzaamheid voor hen ontrol-

de. De gevels van de overzijde dezer straat, met oude, gebarsten stenen en geel geverfde ornamenten, ontvingen de zon op hun volle vlakte, verstijfd in de strakheid huns eeuwenoude bouwstijls, hellend, buigend, splijtend, leunend als een rij tandenloze, verschrompelde grijsaards. Een nieuw huis of een opgelapt puivlak grijnslachte hier en daar in de vaalkleurige oudheid. Er was niemand op straat te zien; halverwege braakten de openstaande deuren van werkplaatsen het gehamer en geklop ener kuiperij[14] en wagenmakerij[15] uit; vensters en deuren waren gesloten. En Lüben ging voort met zijn nieuwsgierige verrassing van een babbelziek binnenstadsmens in vragen en uitroepen lucht te geven. Dat hij het niet wist! Het was bijna onmogelijk; hij was altijd zo goed op de hoogte ... Hij geloofde, dat het logeetje van Mevrouw Van Mander onverwachts gekomen was, want ware het vooruit bekend geweest, dan zou de een of ander er toch wel iets van gehoord hebben, niet waar? Hij zou wel eens willen weten wie ze was? Een Rotterdams meisje? of een Haags? ... Neen, van Dordt kwam ze niet, daar kende hij bijna alle jonge meisjes, en hij had er haar nooit gezien. Jammer, dat ze zou gauw naar binnen was gegaan, hij had nauwelijks tijd gehad haar eens goed aan te kijken ... Een aardig kopje, meende hij; verbazend lief! Daarna viel hij plotseling uit:

'Weet-je wat! Ik ga Zondag-avond een visite bij Mevrouw Van Mander maken. Hè, is dat niet goed?'

'Goed! Dan ga ik mee,' sprak Boomers voor het eerst.

Zij waren de straat ten einde en gingen de Kanzelpoort[16] door. Aan de buitenzijde lag een lange, houten brug,[17] met ijzeren leuning, over het Kanaal van Steenenhoek.[18] Eensklaps bevonden zij zich weer in de volle zon. Links en rechts van hen boog zich een breed, ongerimpeld watervlak, vaal, met groèn riet aan de oevers. Achter hun ruggen rezen de vestingwallen uit het Kanaal —dat daar ter plaatse tevens voor vestinggracht dienst doet— dik en breed op, met hun stenen lijnen in- en uitspringend. Boven op de wal[19] volgde een laan van lage, groene iepen zijn wendingen en over de met gras beplante taluds gaapten zwarte vuurmonden,[20] als geopende, ledige kelen. Vóór hen slingerde een dijk[21] zich volgens de richting van het Kanaal, aan de andere zijde bouwlanden verbergend. In de verte, op de horizont, vlogen enige kraaien uit een groep bomen op, zwarte haakjes tegen het luchtblauw vormend. Alles was met zon doortrokken, de lucht onbeweeglijk stil. Na de brug overgegaan te zijn, sloegen zij op de dijk linksom, volgden een eindweegs zijn bovenweg, lieten de Hardinxveldse dijk[22] rechts liggen, die zich zonnig en wit stoffig,

zonder bomen, onder de brandende hemel, in de verte ging verliezen en traden een gele ophaalbrug[23] over. Nergens in de omtrek was iemand te zien; een klompenmakerij[24] lag tegen de dijkglooiing te slapen, terwijl hoge stapels nieuwe klompen roomkleurige ophopingen bouwden. Zij wandelden een kastanjelaan[25] in, van dik loof, laag, die zich met zwarte schaduwen voor hen opende, stil en somber als een keldergewelf. Een frisse koelte viel neer; de blaren boven hun hoofden, als groene handen met opengesperde vingers hingen in een lome onbeweeglijkheid; zij namen hun hoeden af. Links lagen moestuinen, door hekken en hagen afgesloten, rechts kwam nu en dan over de dijkkruin de pluimende rookwolk ener stoomboot of het stuipachtige, hijgende, snuiven eens trekkende sleepers.[26] En de stilte duurde voort, vol van een verhittende bevruchting; alles barstte, zwol, blakerde en schroeide in de zomerwarmte; op de horizont brandde het fletse blauw des hemels tot een vaal wit weg; de bomen en struiken slikten tussen hun blaren de zonnestralen in, alle voorwerpen zweetten hun dampen uit, zich ledigende tot in het merg. De gehele natuur zomerde.

Lüben en Boomers slenterden langzaam voort, nu en dan aan de wegkant een twijgje of een blad af plukkend, staan blijvende in de schaduw, zonder te spreken. De laan begon naar de dijkkruin op te lopen, zacht klimmende, ontdaan van bomen. Na weinige ogenblikken hadden zij de dijk bereikt, en plotseling lag de Merwede onder hen, breed, plat, rustig. Het eindloze vlak, voor en achter hen wegvliedend, was tussen de dijken gezonken met spiegelende grijsheid, langzaam ebbend aan hun voet; grote luchttrillingen wasemden boven zijn oppervlakte, in de zware, stille lucht. Zij gingen sneller lopen, zich haastend om de stad te bereiken, over de smoorheten dijkweg. Aan de landzijde lieten zij een herberg[27] liggen, die zich tegen de helling oprichtte, aan de rivierzijde een kleine werf,[28] verlaten, waarop een oud schip stond te rotten. Gorinchem hief zich aan de landzijde even met de daken zijner huizen boven de wallen, wit, rood en zwart; de logge, vierkante kerktoren[29] bevlekte het lichtblauw van de horizont. Eindelijk kwamen zij bij de legplaats der boten,[30] in de rivier vooruitspringend, buiten de vesting aangespoeld; de leggers[31] der stoomboten naar Rotterdam[32] waren verlaten, op die der veerboot van Woudrichem en Sleeuwijk stonden boeren te wachten.

De Waterpoort[33] gaf toegang tot de stad; zij traden haar door, en gingen het koffiehuis van Jan Vervat[34] in, binnen de wallen, naast de poort gelegen. Op de bovenzaal zat een heer de koerant te lezen, achter een venster waarvan het gordijn was neergelaten;

een hond sliep aan zijn voeten en het buffet was verlaten.
Lüben en Boomers zetten zich in de glazen veranda,[35] boven de Merwede uitgebouwd, geeuwend en zich het gelaat afvegend. Zij bevonden zich een tiental meters boven het watervlak, en een prachtig riviergezicht ontrolde zich naar alle zijden.

Links, op tien minuten afstond, vloeiden schuins de Maas[36] en de Waal te samen, zich plotseling verbredend tot de schuifelende Merwede, langzaam voortkruipend in het volle zonlicht. De Maas ontwikkelde zich uit een vormloos landschap, met een knak in de loop, zich om een hoek vertonend, even achter Woudrichem; zij lag onbeweeglijk, levenloos, onbevolkt, in de dorstige armoede ener rivier, die door een langdurige zomerhitte gebrek aan wateraanvoer heeft; haar beide oevers waren gedeeltelijk drooggelopen, twee slibachtige, grijze banden aan de voet der dijken achterlatend. In haar samenvloeiing loosde zij haar laatste levenssappen, schitterend in het licht, met donkere vlekken, als van bedorven water; haar nadering was gluiperig, aarzelend, als bezwaard met valse streken.

De aantocht der Waal, in een rechte lijn op Gorinchem en met een scherpe hoek op de Maas, was breed, open, fris, vrolijk, gezond. Zij vertoonde haar rustende, witte slang tot een verre horizont, wegnevelend in zomerdampen; haar scherp afgebakende dijken, brede omhelzingen openend, voerden haar helder voorwaarts, barstend van een gezonde levenskracht, met volle scheuten, als de overstromende gezondheid ener zware vrouw zonder ziekten; zij zag met een open, breed vlak naar de schroeiende hemel, niet bevuild door oeverriet, in de frisse blankheid ener rijpe volwassenheid, met kale dijken boven een landschap zonder oneffenheden. Haar nadering was de trotse openbaring ener klassieke naaktheid, vrij, onbeschaamd, zonder bijgedachten; een Venus zich ontkledend voor de ogen ener gehele wereld, met haar marmerblankheid niet op de zinnen werkend. In de verte staken enige stenen kribben, aangebracht voor stroomversnellingen, dunne, zwarte strepen boven het watervlak uit, als tongen van riviermonsters.

En op de punt van het land van Heusden en Altena, in de samenvloeiing wigvormig vooruitstekend, schemerde de roodbruine steenmassa van het Loevesteinse slot. Gedekt met brede velden van grijze lijen daken, schemerde het door een dun, grijsgroen scherm van populieren heen. Aan de overzijde der rivier, vlak tegenover dit slot, op de grens van Brabant, hoopten zich de huizen van Woudrichem binnen zijn vestingswallen samen; het was een bonte dooreenmengeling van rood, zwart en grijs,

over en achter elkaar, in de wilde ordeloosheid ener bende buitelende straatjongens; de kerktoren verhief er zijn vierkante massa boven uit, ernstig, met blinkende, gouden letters op de wijzerplaten.

Recht voor hen lag het ruime waterveld der Merwede, hier en daar met korte, beverige rimpelingen, aan de overzijde beslingerd door de dijk, die tevens de Brabantse grens vormt, en zo ver verwijderd, dat hij met mistig weer niet te zien is. IJle luchttrillingen stegen op in de schroeiende zon, die in stukjes op het water weerkaatst werd, verblindend, stralen uitzendend, als een drijvende, gebroken spiegel. Van Woudrichems zijde kwam een veerboot op Gorkum af, laag bij het water, geel en plat, zich met de zenuwachtige draaiingen harer raderen[37] voortwerkend, zonder rook, door de afstand geluidenloos, als een walgelijk waterbeest uit de diepte opgerezen, in de nacht naderend. Enige kleine slepers zwoegden voor grote vloten schepen, door de windstilte niet tegen de stroom kunnende opkomen; zij ontwikkelden grote krachtsaanwendingen, halend, trekkend, slepend, klein, gespierd, als sjouwerlui gebogen onder zware lasten; ze hijgde, snuifden, sisten, grote wolken rook en stoom brakende, met haar schroef van achteren het water opwerpend als een vrolijke vis met zijn staart; witte strepen schuim bleven op het watervlak achter. Nu en dan stak de kleine dop van een roeibootje de rivier over, met rijzende en neerglippende spanen aan zijn zijden. De leggers der stoomboten voor Gorinchem waren verlaten, de wind was stil, de lucht drukkend zwaar. En rechts, heel in de verte, waar lucht en water elkander raakten, naderde, tussen de grote vlakken der Merwede en van de hemel, een passagiersboot als onbeweeglijk door de afstand, het water met de draaiende raderen opslikkend. Haar zwarte stip werd groter en groter.

Ondertussen bleven Lüben en Boomers rustig zitten, slaperig, met vermoeide ogen door de schittering der rivier. Zij hadden zich, door veelvuldig zien, doodgekeken op hun omgeving. Zij hadden het oog voor de natuur verloren, er slechts de bizonderheden uit bemerkend, welke belangrijk zijn voor binnenstadsmensen: de aankomst en het vertrek van zekere boten, de mensen die ze meevoerden of aanbrachten, het goederenverkeer voor de leggers, de wandelaars op de dijkweg, de bootjes zekerer eigenaars het riviervlak overstekend, het leven op de horizont, zich openbarend in kleine stipjes, onmerkbaar of onbeduidend voor het niet geoefende oog. Op het overige sloegen zij geen acht, het door de sleur onderschikkende aan de voorwerpen hunner belangstelling; het leefde ter zijde van hen, een gehe-

le bevolking voedend en in beweging houdend zonder beschouwd of bedacht te worden, even als men op een stoomboot zelden meer om de raderen denkt, die ze doet voortbewegen. Nu en dan riep een van beiden: 'Kijk, daar, heb je de wagen van Kinderveld,[38] zeker een vracht koffie voor de Tielse boot!'[39] of: 'Zeg maar, de veerboot komt veel te laat aan, wat zou die zo lang voor Workum[40] te doen hebben gehad?' Soms ook: 'Zie meneer Delvers[41] staat nou al te wachten; hij moet zeker met de boot van half vijf naar Rotterdam' of: 'Daar komt Mevrouw Verheeldt[41] met 'er dochters op de dijk aan!'

Langzamerhand kwamen meerdere mensen de Waterpoort uit, zich verspreidend over de drie grindpaden,[42] welke op de lap grond voor de wallen aangeslibd, naar de drie leggers leiden. Het waren passagiers voor de Heusdense boot,[43] in de Koffiehuizen gewaarschuwd 'dat de Heusdense in zicht was.'

Bij wijlen rolde ook een handwagen de poortopening uit, getrokken en geduwd door sjouwerlui, werkende met armen en benen, onder grote spierinspanningen; enige lage karren, getrokken door forse Ardenners,[44] met vierkante schoften, voerden bij de waterzijde kisten en balen aan, weder vertrekkend onder luid knerstend gekras der wielen op de grindweg. Nietsdoende wandelaars slenterden ook naar buiten, zich wachtende samenvoegend. Er had zich een kleine plaats vol bedrijvigheid voor de legger der 'Heusdense' gevormd: ophopingen van neergeworpen goederen, samengelopen kijkers en passagiers, kuierende sjouwerlieden, straks de goederen moetende opladen, alles geschroeid onder de zon, die nu enigszins schuins boven Sleeuwijk stond.

En Lüben met zijn vriend bezagen dit toneel uit de hoogte, elkander nu en dan opmerkingen toevoegend van mensen die het meer gezien hebben, tot dat plotseling de eerste uitriep:

'Kijk, daar heb je 'r weer!'

Hij boog zich uit de veranda, Boomers volgde hem. Uit de Waterpoort, onder haar parasols, kwamen Mevrouw Van Mander en haar logeetje. De eerste was in een losse, gemakkelijke zomerjapon, schommelend in de welgedane dikte ener kommerloze matrone; de laatste nauw omgoten door haar lichtbruin kleedje, van de uiterste punten der schouders schuins toelopend naar het middel, met een kleine uitzetting over de heupen haar onderlijf slank aangevend; zij droeg een klein, zwart tasje in de hand. De beide heren, in de hoogte, zagen haar van achteren, de vormen zich aftekenend tegen de stofferige, lichtgrijze weg. De oude dame gaf het jonge meisje uitleggingen over hare omge-

ving, met spaarzame gebaren, zich soms zacht tot haar buigend in de glimlachende vertrouwelijkheid ener goedige dikkert. Zij bleven een ogenblik naar een vissersbootje, dat van wal stak, staan kijken, en wandelden toen naar den legger voort.

'Kom, ga mee kerel,' riep Lüben na enige ogenblikken. 'Ik ga 's buiten kijken!'

Zij haastten zich de zaal uit, de trap af, sloegen links om, de Waterpoort door. Nu bevonden zij zich ook buiten, weder bevangen door de zomerhitte, de twee vrouwen op enige afstand volgend. Mevrouw Van Mander en haar logeetje hadden de groep wachtenden bereikt, bleven staan, boven op de legger.

'Wat,' merkte Boomers op, 'zou ze ook met de "Heusdense" mee moeten?'

'Ik denk 't wel! Ze heeft tenminste 'n tasje bij zich.'

Zij gingen langs de legger, groetten de beide dames, en hielden enige passen verder stil, bij de waterkant.

De stoomboot was op ongeveer duizend meter genaderd. Haar zwarte karkas, door een witte band omgeven, lag hoog boven het water, stampend, snorkend, snuivend. De brede schoorsteen dampte een dunne rookwolk uit, wegblauwend; en de kapitein, op een der raderkasten, wijdbeens, zag naar voren, naar de legger. De voorzijde der boot sneed het water, het in twee mesvormige repen langs haar zijden oplichtend, op een meter afstand weder latende neerzinken. De kapitein bracht zijn mond aan een roepbuis, en onmiddellijk verminderden de raderen de snelheid hunner wentelingen, half slag werkend. Nu zagen de twee heren voor op de boot een officier staan, die, na eerst nauwkeurig de legger bekeken te hebben, met de hand begon te wuiven, en daarna de twee dames terug groetten. Mevrouw Van Mander met haar parasol, het logeetje met de hand.

'Hé!' deed Lüben horen, en bleef oplettend toezien.

De raderen der boot hielden eensklaps stil; de 'Heusdense' was vlak voor de wal; alle passagiers waren duidelijk te onderscheiden. Zij schoof voort, glijdend over het water, zonder enige beweging doorschietend, met een helder geplas van neervallende druppels. De lucht, zuigend in de raderkasten, deed een dof gebrom horen. Bons! zij smakte tegen de legger; van de voorzijde werd een dunne lijn uitgeworpen, die men op de legger inhaalde; aan het uiteinde zat een dikke tros, welke bevestigd werd. En terwijl de kapitein de mond weder aan de roepbuis bracht, de raderen enige zachte slagen achteruit deden, vergezeld van glijdende, geoliede bewegingen der machine, zagen de heren hoe de officier en het logeetje elkander vriendelijk, harte-

lijk toeknikten. De officier riep iets van de boot, en de beide vrouwen lachten.

Ook van de achterzijde der boot was een tros uitgeworpen en bevestigd; nu lag zij stil. Enige dekknechts en de bootsman schoven een loopplank van het dek, en een rij van passagiers stroomde er over, de legger op.

'Kijk!' riep Lüben verwonderd, en hij zag, dat de officier en het meisje elkander omhelsden, zoenden, glimlachten. Wat betekent dat nou? Geëngageerd![45]

Mevrouw Van Mander, gevolgd door het paartje, ging aan boord; de heren verloren haar uit het oog, verdwaald tussen de mensen. Een bedrijvige drukte op de boot en de legger deed hun de aandacht verliezen. Gesmijt, gesmak, gekwak met balen, kisten; manden volgde, een gekrioel, gestuif, gevlieg van dekknechts en sjouwerlui vervulde het toneel; ten slotte een overreiken van kognossementen,[46] brieven en pakjes. De boot, met een onbeweeglijke machinekamer, waaruit een ijzergerammel door het aanstoken der vuren opsteeg, een dampeloze schoorsteen en verlaten roerrad, liet haar dek beladen, onverschillig, als een groot beest, dat onderworpen bukt om zich de rug te doen bevrachten. Spoedig verminderde het geloop en gevlieg, een nijvere rust herstelde zich, een bel werd geluid. En nadat Mevrouw Van Mander de boot weer verlaten had, de trossen waren losgemaakt, en de 'Heusdense' langzaam tegen stroom begon op te werken, door zijn schoorsteen dikke, zwarte rookwolken brakend, spraken Lüben en Boomers haar aan. Op de boot, aan de landzijde, stonden de officier en het meisje gearmd tegen de verschansing, Mevrouw Van Mander wuivende groetend, tot in de verte. Toen zei de oude dame, met een fijn glimlachje, tot de heren, die aan haar zijden wandelden:

'Vinden jullie dat geen aardig meisje? ... 't Is 'n nichtje van me uit Heusden; ze is geëngageerd met die officier, meneer Van der Wek de Voort,[47] luitenant van de artillerie. Ze is van morgen even bij me aangekomen en nu gaan ze samen door naar zijn ouders, te Heusden!'

En bij huis gekomen, eindigde zij het gesprek:

'Je willen me zeker het pleizier wel doen zondagavond bij me te komen theedrinken, hè?'

Het was smoorheet; de schaduwen in de straat groeiden aan.

Noten van de bewerker

1. Gorinchem had inderdaad vijf toegangen tot de stad: de Arkelpoort, de Kanselpoort, de Waterpoort, de Dalempoort en de Vijfde Uitgang. De laatstgenoemde toegang, daterend van 1860, is nooit een poort geweest. De Arkelpoort en de Kanselpoort waren vóór Netschers verblijf al afgebroken en waren niet meer dan een coupure in de stadswal. De Dalempoort en de Waterpoort waren als poortgebouw nog aanwezig.
2. Lüben en Boomers zijn gefantaseerde figuren: de namen komen niet voor in het bevolkingsregister van Gorinchem.
3. De Grote Kerk.
4. De Groenmarkt.
5. Het in 1859/60 gebouwde Stadhuis stond aan de Grote Markt met de achterzijde aan de Groenmarkt. Merkwaardigerwijs blijft de overdekte Botermarkt, gebouwd in 1880 tijdens Netschers verblijf in Gorinchem, onvermeld.
6. Sedert 1864 stond op de Groenmarkt achter het Stadhuis een monumentale waterpomp ter herinnering aan de vrijwording van de Franse overheersing in 1814. (zie Oud-Gorcum Varia 14)
7. De Grote Markt.
8. De in 1770 opgerichte Groote Sociëteit was in de periode 1793-1911 gevestigd in het hoekpand Grote Markt/Molenstraat. (zie ook Oud-Gorcum Varia 25)
9. In de Hoofdwacht - Grote Markt 6 - was het garnizoensbureau gevestigd. Voor het gebouw stond een houten schilderhuisje voor de wacht.
10. Een zomerjaponnetje.
11. Een persoon genaamd mevrouw Van Mander komt in het bevolkingsregister van Gorinchem niet voor.
12. Ook Heller zal een gefantaseerde figuur zijn, alhoewel zich in 1888 een schoenmaker met die naam in Gorinchem vestigde.
13. De Gasthuisstraat.
14. Werkplaats waar vaten en tonnen worden gemaakt.
15. Werkplaats waar wagens worden gemaakt.
16. De Kanselpoort was niet meer dan een coupure in de stadswal aan het einde van de Westwagenstraat.
17. De Kanselpoortbrug, in 1818/19 geslagen over de verbrede stadsgracht, tevens Kanaal van Steenenhoek.
18. Het in 1818/19 gegraven Kanaal van Steenenhoek diende om het water van de Linge juist boven Gorinchem (bij de Brug van Ceelen) af te voeren naar Steenenhoek in Hardinxveld. Het kanaal volgde tot Bastion IV de vestinggracht of stadsgracht. Omstreeks 1890 zou het kanaal een iets oostelijker tracé krijgen.
19. Ook toen was de wal met bomen beplant.
20. Op de wal stonden kanonnen van de vestingartillerie opgesteld.
21. De Noorder kanaaldijk langs het Kanaal van Steenenhoek.

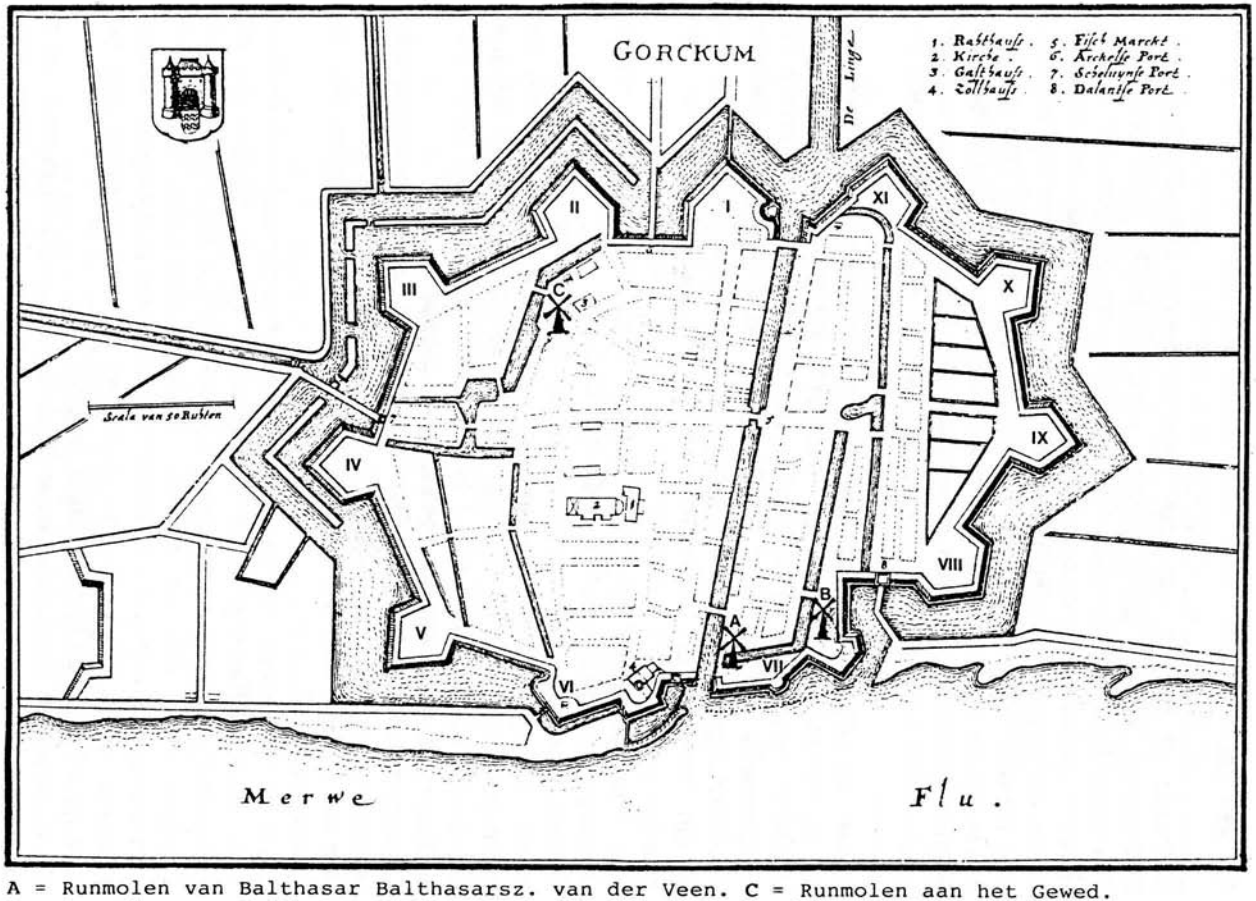
22. Dit is niet geheel juist. De dijk die niet verder werd bewandeld was de Noorder kanaaldijk. Eerst ná de gele ophaalbrug lag aan de rechterkant de Nieuwe Wolpherensedijk, door Netscher aangeduid als de Hardinxveldse dijk.
23. De brug had geen officiële naam, maar werd gewoonlijk aangeduid als de Kanaalbrug. De brug was eigendom van het waterschap van de Linge-uitwatering.
24. Aan de Schelluinsedijk E 62 had J. Markx een klompenmakerij.
25. Tussen de Kanaalbrug en het voormalige veer aan de Oude Wolpherensedijk lag de Veerlaan. Omdat aan weerszijden kastanjebomen stonden werd de laan doorgaans Kastanjelaan genoemd, maar soms ook wel aangeduid als Gasthuislaan. In 1887 werden de bomen geveld in verband met de ter plaatse te graven Vluchthaven.
26. Sleepboten.
27. Het koffiehuis van F. van Zee, Buiten de Waterpoort E 70.
28. Het werfje van scheepstimmerman H. Groenhof, Buiten de Waterpoort E 68.
29. De St.-Janstoren.
30. Omstreeks 1870 kwam Buiten de Waterpoort een aanlegplaats voor stoomboten tot stand.
31. Pontons voor het aanleggen van schepen.
32. De rederij Fop Smit & Co. onderhield de verbinding met Rotterdam.
33. De Waterpoort zou in 1893 worden afgebroken. (zie Oud-Gorcum Varia 15)
34. De koffiehuishouder J.H. Vervat (1817-1892) is de enige met name genoemde persoon in het verhaal die werkelijk heeft bestaan. Hij woonde Eind B 153 en was de exploitant van Merwezicht.
35. De boven het water uitstekende erker van Merwezicht was oorspronkelijk een open veranda.
36. De sedert 1904 Afgedamde Maas.
37. De raderboot had aan weerszijden een scheprad voor de voortbeweging.
38. In Gorinchem woonde niemand met de naam Kinderveld.
39. De bootdienst Gorinchem-Tiel v.v. werd onderhouden door de stoomboot Suzanna II.
40. In plaats van Woudrichem wordt ook wel Woerkum (Workum) gezegd.
41. Meneer Delvers en mevrouw Verheeldt zijn aan de fantasie van de auteur ontsproten.
42. Buiten de Waterpoort leidden drie grindpaden naar de aanlegplaats van de stoomboten.
43. De boot Geertruida Catharina onderhield de bootdienst Gorinchem-Heusden v.v.
44. Kleine trekpaarden van een Belgisch ras.
45. Verloofd.
46. Cognossementen, vrachtbrieven houdende het bewijs van recht van de afzender op goederen of de lading in een schip aanwezig, door de schipper afgegeven en ondertekend, waarbij deze erkent het goed te hebben ontvangen.
47. In het Koninklijke Leger der Nederlanden diende geen officier met de naam Van der Wek de Voort.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

DE GORCUMSE RUNMOLENAAR BALTHASAR VAN DER VEEN DE JONGE

A.L. van Tiel

Balthasar of Balthus van der Veen de jonge, officieel Balthasar Balthasarsz. van der Veen geheten, werd omstreeks 1619 geboren.[1] Zijn vader Balthasar Jacobsz. van der Veen was eigenaar van een in 1612/13 gebouwde standerdrunmolen op bastion VII, het bolwerk Altena en Stuyvesant, later het Runmolenbolwerk geheten. Zijn moeder was Niesken Hermansdr. van Bockhoven.[2] Zij schijnt vrij jong gestorven te zijn en Balthus' vader hertrouwde later met Maycken Gorisdr.[3]
Balthus groeide op in een groot gezin. Hij had in ieder geval drie (stief)broers en drie (stief)zusters; mogelijk zijn er nog meer kinderen geweest.
In het jaar 1635 was Balthus ziek. Hij was toen ongeveer 16 jaar oud en hij maakte op 26 juni zijn testament. Indien hij kinderloos zou overlijden, legateerde hij een bedrag van 50 Kar.gld. aan de armen uit de gemeente van zijn vader en 12 gld. aan diens dienstbode Geertjen Jacobsdr., terwijl hij zijn vader benoemde tot universeel erfgenaam van al zijn roerende en onroerende bezittingen, met inbegrip van zijn moederlijk erfdeel.[4]
Met "de gemeente van zijn vader" werd mogelijk de kleine doopsgezinde gemeenschap in de stad bedoeld.
Balthus' oom, de lakenhandelaar Cornelis Jacobsz. van der Veen, een broer van zijn vader, was een der leden daarvan. Deze hielp de rechtsgeleerde Hugo de Groot bij zijn vertrek uit het huis van Adriaen Daetselaar op 22 maart 1621.[5] Mogelijk behoorde ook het gezin van Balthasar Jacobsz. van der Veen tot deze groepering.
Laatstgenoemde was niet alleen eigenaar van de reeds genoemde windrunmolen, maar hij bezat ook de helft van een dergelijke molen aan het Gewed, waarvan de wederhelft toebehoorde aan leden van de familie De Helt.[6]
Op 9 juli 1649 kreeg Balthus deze molenhelft van zijn vader als donatie inter vivos (schenking onder de levenden) *om de dienste die hij comparant* (de vader) *van sijnen voornoemden sone genoten heeft.* Bepaald werd dat de nieuwe eigenaar zijn bezit niet mocht vervreemden of bezwaren en indien hij zou komen te overlijden zonder kinderen na te laten, zou de molenhelft moeten vervallen aan de overige erfgenamen van Balthasar Jacobsz.[7]
De andere helft werd door Jacob Roeloffsz. de Helt kort daarna, op 2 december 1649, getransporteerd aan Hermanus van der Veen, een broer van Balthus, zodat die molen vanaf dat moment geheel in handen was van de familie Van der Veen.[8]

A = Runmolen van Balthasar Balthasarsz. van der Veen. C = Runmolen aan het Gewed.
B = Runmolen van Balthasar Jacobsz. van der Veen. I t/m XI = bolwerken.
Top. Hist. Atlas 363 D 160 (Gem. Arch. Gorinchem)

Balthus' vader stierf tussen 26 november 1649, toen hij al ziek te bed lag,[9] en 17 december 1649.[10] Zijn stiefmoeder was al eerder overleden.[11]
Volgens zijn laatste wilsbeschikking zou de runmolen op bastion VII komen aan diegene van zijn erfgenamen *die er het meeste voor wilde geven.*[12] De molen kwam toen in handen van de al meer genoemde Hermanus van der Veen, die medicus was in Haarlem.
De overige bezittingen werden bij blinde loting verdeeld onder alle kinderen. Behalve de reeds genoemde Balthus en Hermanus van der Veen waren dat Jacobus van der Veen in Utrecht, Josina van der Veen, die gehuwd was met de Dordtse brouwer Franchois van Baelen, Maria van der Veen, getrouwd met Jan Reessen, wonende in Wezel, en de minderjarige kinderen Goris en Agnita van der Veen.[13]
Er ontstond onenigheid over de afwikkeling van de nalatenschap. Op 23 juni 1650 eiste Balthus van der Veen voor het gerecht van zijn broer Hermanus van der Veen de betaling van een som van 50 Kar.gld. voor een partij boeken die hij bij loting had verkregen en vervolgens aan zijn *Haarlemse broer had verkocht.*[14]
Op diezelfde datum procedeerde Hermanus van der Veen, mede namens zijn broer Jacobus en zijn zuster Josina, tegen zijn zwager Jan Reessen om hun rekening en verantwoording te doen van alle gelden die hij ontvangen had uit de nagelaten schuldboeken van hun vader.[15] Ook Balthus van der Veen werd door de overige erfgenamen gedaagd om verantwoording af te leggen.[16]

Balthasar van der Veen was dus eigenaar van de halve runmolen bij het Gewed. Deze plaats was erg gunstig, omdat toendertijd de meeste looierijen in dat stadsdeel gevestigd waren.[17]
Hij was toen nog ongehuwd, maar in juli 1654 trouwde hij onder huwelijkse voorwaarden met de uit Utrecht afkomstige Susanna Pels.[18]
Kort na haar huwelijk herriep Susanna Pels een deel van de bij haar trouwen opgemaakte huwelijkse voorwaarden. Ze verklaarde bovendien dat als ze vóór haar man zou komen te sterven, hem *uyt pure liefde ende affectie* een som van 6000 Kar.gld. wenste te legateren en hem levenslang het vruchtgebruik van al haar na te laten goederen te geven.[19]
In de loop der daaropvolgende jaren zal die liefde ongetwijfeld voor een groot deel of geheel bekoeld zijn door de levenswandel van haar echtgenoot, zoals weldra zal blijken.
In 1657 werd de volmolen aan de havenmond afgebroken. Balthasar van der Veen de jonge vroeg aan het stadsbestuur op de leeg komende plaats een nieuwe runmolen te mogen bouwen. Deze toestemming werd weldra verkregen en in de loop van het jaar verrees

daar de derde runmolen in de stad.[20]
Hoewel de zaken vanaf de ingebruikneming van die molen niet floreerden,[21] had Balthus in 1658 een buitenkansje. Hij was in het bezit van een kist, die op slot zat en waarvan de sleutel ontbrak. Hij verkeerde in de veronderstelling dat het onmogelijk zou zijn die kist open te krijgen. De smid Merten Jacobsz. de Keyser slaagde er echter in het slot te verbreken, waarna Van der Veen *daeruyt heefft gehaellt een sack voll gelts en alsdan seyde: "Nu heb ick genogh."* Hoe de kist in zijn bezit was gekomen en de herkomst van het geld is niet duidelijk. Nog jaren later stak de moleneigenaar de loftrompet over de bekwaamheid van de smid.[22]
Op 25 januari 1661 verkocht de weduwe van de inmiddels enkele jaren daarvoor overleden Hermanus van der Veen, Elisabeth de Neufville geheten, en hertrouwd met de Haarlemse koopman Christiaen Boxhoorn, de molenhelft aan het Gewed voor 500 Kar.gld. aan Susanna Pels, zodat deze molen nu geheel in handen was van het gezin van Balthus van der Veen.[23]
In september 1661 liet Van der Veen de nauwelijks vier jaar oude runmolen aan de havenmond met de erbij behorende schuur en woonhuizen taxeren, kennelijk met het oog op een komende verkoop. De molen werd begroot op 4800 gld. en de huizen op 3200 gld.[24]
Dat het met de negotie van Balthus van der Veen niet goed ging, was slechts ten dele te wijten aan de ongunstige ligging van de molen ten opzichte van het merendeel der looiwerven, maar kwam voor het grootste deel doordat de eigenaar niet capabel was zijn bedrijf naar beste kunnen uit te oefenen, daar hij *meest alle daegen droncken, ende vol was, ende heel ongeregelt in 't spreecken, hebbende meer den duyvel, als Gode in sijnen monde.* Dat getuigde in september 1661 zijn ongeveer zestigjarige knecht Jan Michielsz. Cock, die afkomstig was uit Made, maar al vier opeenvolgende jaren op de molen werkte er er bij woonde. Cock zei vaak tegen zijn patroon dat hij niet zo tekeer moest gaan tegen zijn personeel, omdat er toch immers naar behoren gewerkt werd, waarop Van der Veen *meer, ende meer was vloeckende, ende sich aenstellende als een rasend, ende dol mensch.* Cock klaagde er en passant ook over dat hij zijn loon niet ontving, ook al vroeg hij er zijn baas op een nette manier naar.[25]
Ook voor Susanna Pels waren het moeilijke jaren. Zij zag het bedrijf door de drankzucht van haar man meer en meer achteruitgaan, maar ze stelde alles in het werk haar belangen en die van haar kind(eren) veilig te stellen en te redden wat er te redden viel.
Op 18 juli 1661 herriep zij haar vorige testament. Ze wilde voorkomen dat na haar dood haar man het destijds genoemde bedrag van 6000 gld. zou ontvangen en evenmin zou hij het vruchtgebruik van haar na te laten goederen krijgen. Zij benoemde nu *alle hare kinderen te*

saemen tot universele erfgenamen. Indien al deze kinderen eerder zouden overlijden dan haar man, zou deze laatste na de dood van haar laatste kind verstoken blijven van enig erfdeel. Alles zou dan moeten overgaan op de kinderen van haar broer Peeter Pels en als die er niet waren op de kinderen van haar oom Andries Pels.
Tot voogden over haar kinderen stelde zij haar genoemde oom en broer. Als haar oom niet meer in leven zou zijn, zou de voogdij overgaan op diens zonen Jan Pels en Willem Pels.[26]
Uit het bovenstaande kan afgeleid worden dat het echtpaar Van der Veen meer kinderen had. In Gorinchem was slechts één kind gedoopt, hun dochter Anna Elisabeth op 19 februari 1659.[27]
In datzelfde jaar 1661 liet Susanna Pels door een procureur voor het gerecht van Zaltbommel beslag leggen op de bezittingen van haar man *in de provincie Gelderland en op alle tegoeden die hij daar had.*[28]
Tevens machtigde zij de Gorcumse notaris en procureur Libertus Buys, om uit haar naam in rechte op de treden tot behoud van haar ingebrachte huwelijkse goederen.[29]
Enkele maanden later machtigde zij een procureur van het Hof van Holland, het hoogste rechtscollege, om haar zaken tegen haar man voor haar waar te nemen.[30]
In de periode tussen 4 april 1661 en 3 juni 1662 had Van der Veen dertien keer een grote hoeveelheid met door hem gemalen tonnen run verkocht en laten vervoeren naar afnemers in Den Haag, zonder, zoals verplicht was, dat ter kennis te brengen van de pachter van de rondemaat (alles wat bij inhoudsmaat werd geleverd) of zijn collecteur en daarvoor de impost (belasting) te betalen. Hij had dat gedaan met *ombehoorelijcke, en valsche billetten* (men was destijds verplicht op veel goederen impost te betalen; als bewijs van betaling ontving men dan een zgn. geleidebiljet). Het betrof in totaal een aantal van 439 vaten run. De fraude werd ontdekt en Van der Veen werd door de bewuste pachter voor het gerecht gedaagd om veroordeeld te worden in de boete, zoals die was vermeld in de ordonnantie (verordening) op de run.[31] Blijkbaar kon er geen sluitend bewijs worden geleverd en schepenen van Gorinchem spraken Van der Veen vrij.[32]
Vermoedelijk kwam Van der Veen nogal eens in Den Haag. Ook in het najaar van 1661 maakte hij een zakenreis naar die stad, waarbij hij het nuttige met het aangename verenigde.
Het schijnt dat er na zijn thuiskomst in de stad geruchten de ronde deden, dat hij daar met spelen een bedrag van 600 gld. in goudgeld had gewonnen van een zekere Turenhout, *maar ook werd er gefluisterd* dat zijn begeleider, Gillis de Wit, hem in Delft zou hebben afgeleverd bij de marktschipper van Gorinchem op Delft en 's-Gravenhage om hem met zijn schip thuis te brengen. Deze De Wit zou aan de schipper hebben gevraagd een oogje op de molenaar te houden, want deze

was op dat ogenblik *sich selfs niet* vanwege de grote bedragen die hij in het huis van Turenhout bij het spelen zou hebben verloren.
Susanna Pels liet vervolgens de marktschipper door de schepenen ondervragen over deze affaire. De schipper, Dirck van Eeten, verklaarde dat hij op een gegeven ogenblik op het Spui in Den Haag liep en dat hij toen vanuit *een huys daer men brandewijn tapte*, werd binnengeroepen door Balthus van der Veen en Gillis de Wit en dat eerstgenoemde hem vol trots een zak met geld liet zien, die hij met spelen had gewonnen en die was gevuld met zowel goud-, als zilvergeld, met naar de mening van de marktschipper een waarde van 400 à 500 Kar.gld.[33]
Dank zij enkele processen werd er een tipje van de sluier opgelicht over de prijzen van de schors, de grondstof van de runmolens, en van de gemalen run.
In 1652 had Balthus van der Veen 28 tonnen run verkocht aan Jan Jansz. van Gent. Deze schijnt met de betaling in gebreke te zijn gebleven, waarop Van der Veen voor de schepenbank betaling eiste van 40 gld. en 12 st., hetgeen neerkomt op een prijs van 1 gld. en 9 st. per ton.[34]
Op 10 mei 1663 had Van der Veen een hoeveelheid schors ingekocht bij Sijmon Moetssager in Nijmegen. Het ging om een partij *swaer spaen, geen waltgoet*, dus kennelijk een goede kwaliteit schors, van 19 st. per Bredase ton.
Toen Moetssagers vrouw, Hendricxken Jansdr., later de bestelling afleverde, vroeg ze dat te mogen doen per Amsterdamse i.p.v. per Bredase ton. Van der Veen ging daarmee akkoord, mits hij vijf Amsterdamse tonnen kreeg voor vier Bredase, of, indien zij ton voor ton zou leveren, dan 2 st. per ton goedkoper. Ze leverde de schors uiteindelijk voor 17 st. per ton, hoewel deze kwaliteit eigenlijk 3 à 4 st. per ton duurder was dan *'t walt of licht goet*.[35]
Eveneens op 10 mei had hij een contract afgesloten met Henrick Jansz., eveneens in Nijmegen, zodat verondersteld mag worden, dat hij de verre reis naar die stad ondernomen had. Het ging om de levering van 500 ton schors tegen 19 st. per ton Amsterdamse maat. Bij de betaling rezen er moeilijkheden, maar de rechtbank veroordeelde Van der Veen op 27 juli 1663 tot betaling van de afgesproken prijs.[36]
Op 20 juli 1663 zat Van der Veen blijkbaar in geldnood. Hij leende een bedrag van 400 gld. tegen 4½ % interest van de burgerkapitein Jacobus Spex. Zijn molen en andere goederen dienden als onderpand. Tot meerdere zekerheid stelde hij bovendien twee borgen, Matthijs Hommel en de oud-schepen Lambert Vermeerten.[37]
In 1664 ging het in snel tempo bergafwaarts met Balthus van der Veen. Zijn drankzucht bracht hem aan de rand van de afgrond. Op 14 juli van dat jaar verklaarden Cornelis Jansz. Vermeulen, een gezworen meter,

een vroegere knecht van Van der Veen, Antonie Touron geheten, en Jan Cornelisz. Vermeulen, die sjouwer bij Van der Veen was geweest, dat hij in de tijd dat ze er werkzaam waren geweest en ook daarna *hem verscheyde malen, jae bijnaer alle dagen hebben gesien droncken off indispoos door den dranck, sulcx dat hij meest altoos is geweest en noch dagelijcx is onbequaem om soodanighe commersie als hij is doende, met winste te plegen.*[38]

Ook de bekende kunstschilder en oud-schepen Jacob van der Ulft verklaarde te weten dat Balthus van der Veen vanwege zijn drankmisbruik vaak niet in staat was zijn bedrijf behoorlijk uit te oefenen en dat hij *sich selven niet en is comporteerende* (zich gedragen) *als een eerlijck coopman behoort en schuldigh is te doen.*[39]

Het lijkt erop dat Van der Veen zijn dagen grotendeels sleet tussen de rechtbank en de kroeg. Zijn voormalige, zoëven reeds genoemde knechts wisten te vertellen, dat hij als hij schors had ingekocht, vaak *dispuyt jegens de vercooper maecte* over de prijs en de leverantie en dat de kwestie meestal eindigde in de rechtszaal. Van der Ulft memoreerde dat Balthus diverse keren *uyt den naeme van herbergiers ter oirsaicke van drinckschulden is geciteert* (gedagvaard).[40]

Het lijkt een wonder dat het woonhuis van Van der Veen in de afgelopen periode niet is afgebrand, waarbij vrijwel zeker de vlak erbij staande runmolen eveneens in de as zou zijn gelegd. Reymcken Huybreghts van der Linde, weduwe van Hendrick Jansz. van Berckel, die vanaf mei 1661, op enkele weken na, twee jaar ten huize van Balthus van der Veen had gewoond, verklaarde dat de eigenaar *verscheyde malen 's avonts heel sat thuysgekomen sijnde, op sijn bedde toeback heefft gesogen ende acties getoont om met het vier* (vuur) *van de toebacxpijpe het huys aen brant te willen steken.*

Ook zij legde een verklaring af over het dagelijks drankmisbruik en tevens vermeldde ze dat ze door Van der Veen herhaalde malen was bedreigd en dat hij haar *en haer geslaghte t'eenenmael soude schenden en haer requirante* (de weduwe) *geheel kael offte beroyt maecken.*[41]

Eind 1664 barstte de bom.

Op 13 december werd de molen met de schuur en alles wat er bij behoorde bij willig decreet verkocht aan Van der Veens concurrenten Christiaen en Johan Boxhoorn en Jan Ketelingh, de eigenaren van de standerdrunmolen die iets oostelijker op hetzelfde bolwerk stond. Zij betaalden een som van 6200 Kar.gld. Deze kon in termijnen voldaan worden, maar het geld kwam niet in handen van Balthus van der Veen, maar diende in consignatie (bewaring) ter secretarie gebracht te worden.[42]

De beide nabij de runmolen staande woonhuizen, die Balthus van der Veen in 1657 en 1658 had gekocht voor resp. 850 en 555 gld.,[43]

werden nog niet direct verkocht. Het grootste huis werd pas op 1 augustus 1665 bij willig decreet getransporteerd aan de kinderen van Susanna Pels. Er rustte toen een last van 566 gld. en 13 st. op, die Peter Gerritsz. van Meurs daarop sprekende had.[44] Vermoedelijk bleef het echtpaar in het kleinste huis wonen.
Bij vonnis van het gerecht van Gorinchem van 26 december 1665 werden aan Susanna Pels de kooppenningen van de molen, huis en schuur van haar man bij preferentie toegekend.[45]
Toen het woonhuis op 1 augustus 1665 werd verkocht, leefde Balthus van der Veen nog, maar op 13 maart 1666 bleek Susanna Pels al weduwe te zijn.[46]
Omtrent de doodsoorzaak van de runmolenaar is niets bekend. Zijn weduwe heeft nog lang geleefd. Haar naam werd nog genoemd op 1 februari 1687. Zij woonde toen nog in de stad.[47] Nadien werd over haar niets meer vernomen.

Bronvermelding

1.Notariële archieven, inv.nr. 3975, 26-6-1635

2. Rechterlijke archieven, inv.nr. 158, akte 3

3. NA 4003, akte 294

4. zie nr. 1

5. P. van Andel. Zes eeuwen Loevestein. pag. 132-133. Gorinchem 1969.

6. RA 444, pag. 126

7. NA 3978, f. 224; NA 4001, akte 10

8. RA 459, f. 77v

9. NA 3978, f. 224

10. NA 3988, f. 87

11. zie nr. 3

12. zie nr. 9

13. NA 4007, 21-8-1650, 3-9-1650

14. RA 315, 23-6-1650

15. zie nr. 14

16. RA 315, 30-8-1650, 1-9-1650

17. NA 4004, f. 309

18. DTB 9, pag. 343; NA 3979, f. 175

19. NA 3979, f. 175

20. Stadsarchief, inv.nr. 7, f. 140 en 142v
A.L. van Tiel. De molen aan de mond van de haven. In: Oud-Gorcum Varia 24, pag. 59-81

21. zie nr. 17

22. NA 4021, f. 186

23. RA 471, f. 6

24. NA 4021, f. 159

25. NA 4007, pag. 475

26. idem, pag. 471

27. DTB 2, pag. 203

28. RA 163, akte 182

29. idem, akte 205

30. NA 4007, pag. 474

31. RA 331, 17-2-1662

32. idem, 22-9-1662

33. RA 163, akte 155

34. RA 248, pag. 157

35. NA 4005, 4-9-1663

36. RA 318, pag. 104

37. NA 4021, f. 234

38. idem, f. 276

39. idem, f. 280

40. idem, f. 276 en 280

41. idem, f. 278

42. RA 474, f. 84
A.L. van Tiel. De molen aan de mond van de haven. In: Oud-Gorcum Varia 24, pag. 59-81

43. RA 467, f. 125v; RA 468, f. 52

44. RA 475, f. 29v

45. RA 168, akte 138

46. zie nr. 45

47. RA 217, pag. 137

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Philippe Claude de Saint Amant (1646-1717)
Olieverf op doek door J. Vollevens, 1713 (h. 95,5 en br. 74,5 cm)
Koll. Schimmelpenninck van Nijenhuis.

ZO VADER ZO ZOON

GORINCHEM BRACHT OOK EEN GENERAAL-MAJOOR DER MARINIERS VOORT

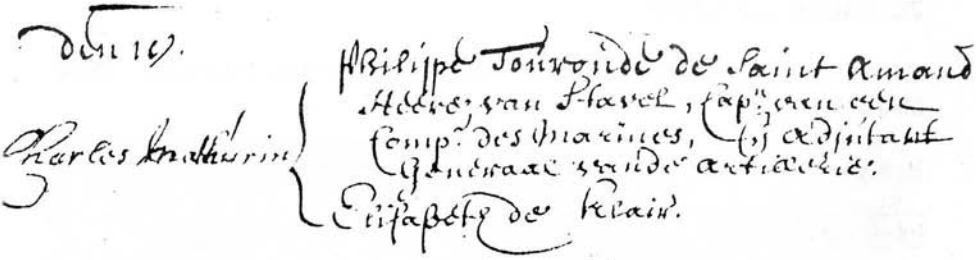
Bas van Beuzekom, maritiem documentalist/publicist

Inleiding

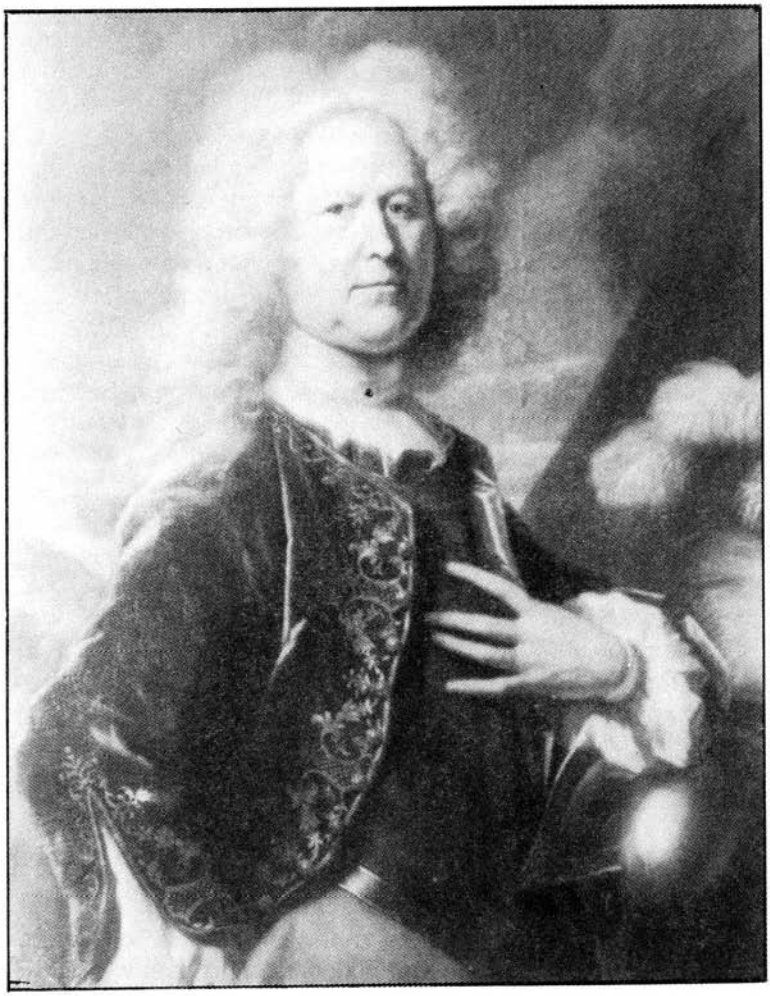
In het boekje "Lusthoven in Gorinchem" vermeldt auteur A.J. Busch op blz. 13 het volgende:
"Jubina Maria de Clair, de dochter van de kapitein, huwde in 1712 met een majoor van een regiment mariniers. Dat was Philip de Saint Amant, telg uit een krijgsgeslacht: zijn vader was generaal, evenals zijn broer en zwager."
Over zijn vader, die generaal was, gaat dit artikel.
Daaraan voorafgaande wil ik echter zeer summier iets vertellen van het korps mariniers of zeesoldaten, waartoe hij behoorde. Het korps mariniers werd opgericht op 10 december 1665 door raadpensionaris Johan de Witt en de toenmalige opperbevelhebber van de Nederlandse marine, de welbekende luitenant-admiraal Michiel Adriaanszoon de Ruyter.
Daarvoor waren er al eerder pogingen in het werk gesteld een dergelijk korps van de grond te krijgen, nl. in 1628 door de luitenant-admiraal jhr. Philips van Dorp, doch dit was op niets uitgelopen.
Doel van het korps was de scheepsbemanningen - indien gewenst, met name ten tijde van oorlog - extra te versterken. Daarnaast zou men er landingsoperaties mee kunnen uitvoeren. Heden ten dage is dat in grote lijnen nog net zo.
Voor wie meer over de geschiedenis van de mariniers wil weten, verwijs ik naar de literatuurlijst aan het eind van dit artikel. In mijn boekje "Van Watergeus tot Schorpioen" kwamen de mariniers er met twee bladzijden maar karig af (blz. 22-23). Helaas, er was niet meer ruimte beschikbaar.
Over De Saint Amant zou ik trouwens toch niets vermeld hebben, aangezien mij op dat moment nog niet bekend was, dat een belangrijke telg uit dit geslacht in Gorinchem het levenslicht aanschouwde.

Geboren te Gorinchem

Het geslacht De Saint Amant was er een van Staatse officieren, vermeldt A.H. Drijfhout van Hooff in De Nederlandsche Leeuw (1953). De bakermat van het geslacht lag in Frankrijk, zoals de naam reeds doet vermoeden.

Afb. 1 Doopinschrijving van Charles Maturin de Saint Amant
D.T.B. Gorinchem 18-10- 1676.

Afb. 2 Charles Maturin de Saint Amant (1676-1755)
Olieverf op doek door Ph. van Dijk, 1726 (h. 94 en br. 72 cm)
Koll. Schimmelpenninck van Nijenhuis.

Het eerste lid van het geslacht in de Nederlanden was kapitein Claude de Saint Amant, overleden te Gouda in 1633.
Daarna komen we leden van dit geslacht tegen in diverse garnizoenssteden, waaronder Gorinchem.

De man waar het om gaat is Charles Mathurin de Saint Amant. Hij werd hier ter stede gedoopt op 18 oktober 1676 (afb. 1).
Gelukkig is er van hem een portret gemaakt en bewaard gebleven, zodat we ons een voorstelling van hem kunnen maken (afb. 2).
Hij was het derde kind uit het huwelijk van Philippe Claude de Saint Amant (1646-1717) en Elisabeth de Clair (overleden in 1716).
Vader Philippe Claude werd volgens het artikel in De Nederlandsche Leeuw (1953) gedoopt in Zaltbommel op 11 december 1646. Hij kwam omstreeks 1670 in Gorinchem en heeft vermoedelijk gewoond in "Huize Kemp" aan de Nieuwstad. Daar zal Charles Mathurin waarschijnlijk ook geboren zijn. Vader Philippe had een voorspoedige carrière binnen het korps mariniers en werd uiteindelijk op 1 januari 1709 generaal-majoor.
We zullen ons op deze plaats echter beperken tot de loopbaan van zijn zoon Charles Mathurin (die ik in het vervolg zal aanduiden als C.M., om die voornamen niet telkens te behoeven herhalen). Op 30 juni 1699 duikt zijn naam voor het eerst op in de archieven. Op genoemde datum wordt hij aangesteld als luitenant bij genoemd korps.
Een jaar later, op 23 mei 1700, treedt hij te Den Haag in het huwelijk met Maria de Dompierre, afkomstig uit Metz.

Zijn krijgsverrichtingen

Op 3 april 1701 wordt C.M. kapitein in het regiment mariniers van zijn vader; in 1705 treffen we hem in Spanje aan.
Wat deed men daar?
In mei 1702 ontbrandde de Spaanse Successieoorlog, gevoerd om het bezit van de Spaanse erflanden, na de dood van Karel II. Lodewijk XIV van Frankrijk maakte daarop aanspraak voor zijn kleinzoon Philips van Anjou, terwijl Lodewijk I van Oostenrijk deze landen opeiste voor zijn zoon Karel. Het Duitse Rijk, Engeland, Portugal, Savoye en de Republiek der Verenigde Nederlanden steunden de Duitse keizer; Beieren en Keulen steunden Lodewijk XIV.
Ziedaar in het kort de politieke situatie op dat moment.
Wat de mariniers daar deden, lezen we o.a. bij Bosscher in zijn "De Nederlandse mariniers", blz. 48-49.
"In 1699," zegt deze belangrijke Nederlandse marinehistoricus, "werden naast een Zeeuws regiment mariniers ook twee Hollandse regimenten, die van de kolonels Coert Jan van Swansbel en Philip Claude Touroud (een toevoeging die soms wel en soms niet werd gebruikt en waarop ik

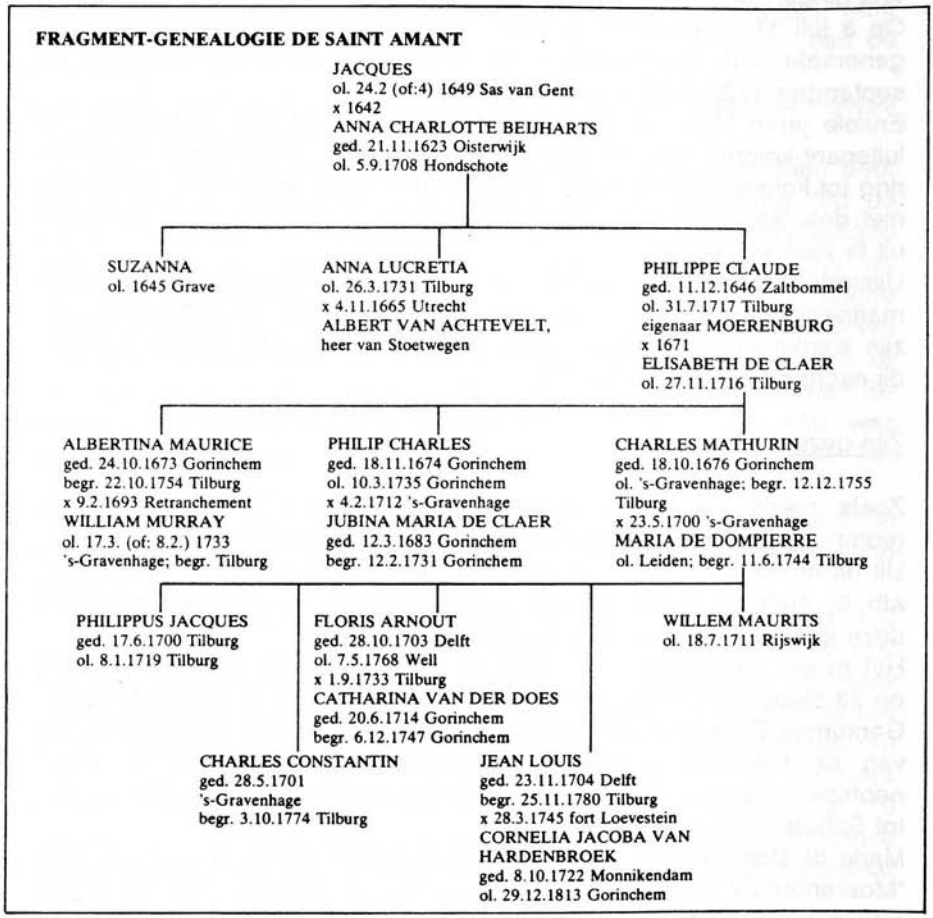
verder niet in zal gaan. v.B.) de St.Amant tot mariniersregimenten gemaakt (daarvóór waren het infanterieregimenten. v.B.). Binnen korte tijd zouden deze drie regimenten de gelegenheid krijgen om te bewijzen dat zij waardige dragers van de marinetraditie waren."
C.M. diende in 1705 als kapitein in het regiment van zijn vader. Het regiment heette De Saint Amant (ook wel als Amand geschreven), want het was gebruikelijk een regiment te noemen naar de naam van de commandant.
Daarnaast werd in het kader van deze strijd een gecombineerde Engels-Nederlandse vloot ingezet.
Op 4 augustus 1704 nam de Engelse admiraal Rooke, bijgestaan door een Hollandse vloot onder vice-admiraal Gerard Callenburg (op de "Zeven Provinciën") bijna zonder slag of stoot het slecht verdedigde Gibraltar in. Aan deze actie namen ook mariniers deel. Na de verovering van Malaga in het najaar van 1704 bleef de gecombineerde vloot in de Middellandse Zee. In 1705 nam men deel aan zeegevechten bij Mallorca en Barcelona. C.M. en zijn vader waren daarbij, evenals bij de verdediging van Barcelona in 1706. De sterkte van de Nederlandse mariniers ter plaatse bedroeg in 1705 ongeveer 2400 man. Men was daarvoor aangewezen "als zijnde het volk, dat voor een zeetocht het meest geschikt was."
Philippe Claude de Saint Amant werd door Karel III bevorderd tot "Général de Bataille", de Dordtse kolonel Palm (telg uit een befaamd mariniersgeslacht) ontving de rang van brigadier.
In februari 1708 telde het regiment De Saint Amant nog slechts 600 man; de daar eveneens aanwezige kolonel Leefdael had nog maar 400 man over. In de zomer van dat jaar leden beide regimenten opnieuw zware verliezen, waarna ze werden samengevoegd, onder commando van De Saint Amant. Leefdael was naar de Republiek teruggekeerd om nieuwe manschappen voor het regiment te werven. De mariniers onderscheidden zich vervolgens bij Saragossa en tenslotte op 10 december 1710, de 45ste verjaardag van het korps, bij het Spaanse dorpje Villa Viciosa. Men boekte hier belangrijke successen, weliswaar opnieuw ten koste van ernstige verliezen.
Philippe Claude werd in de voet geschoten en door een sabelslag aan het hoofd geblesseerd. Bovendien verloor hij een deel van zijn rechterhand. Hij overleefde echter de strijd en overleed in 1717 te Tilburg.
Op de staten waarop de gewonden en doden staan vermeld, treffen we ook de naam van C.M. aan. Gelukkig waren zijn blessures slechts van lichte aard.
Pas aan het einde van de oorlog, in 1713, keerden de laatste mariniers in de Nederlanden terug.
Nadien werd voorlopig in internationaal verband niet meer aan grote acties deelgenomen.

Zijn verdere carrière

Veel spectaculairs valt daar eigenlijk niet over te vermelden. De marine was na 1713 in rustiger vaarwater gekomen, zoals ik reeds mededeelde.
Wel gingen zijn bevorderingen door.
Op 3 juli 1710 was C.M. adjudant-generaal geworden van zijn vader, generaal-majoor der mariniers Philippe Claude. Zijn rang was sinds 20 september 1729 majoor der mariniers.
Enkele jaren later, op 21 september 1733, werd C.M. bevorderd tot luitenant-kolonel der mariniers; op 4 december 1742 volgde bevordering tot kolonel der mariniers. Gedurende al deze jaren nam hij eigenlijk niet deel aan gevechtshandelingen, omdat er gelukkig geen oorlogen uit te vechten waren.
Uiteindelijk bereikte hij op 16 mei 1747 de hoogste rang die het korps mariniers toen kende, nl. die van generaal-majoor, de bekroning van zijn krijgsmanscapaciteiten (deze rang staat gelijk aan die van schout-bij-nacht bij de "echte" marine).

Zijn gezin

Zoals reeds vermeld trouwde C.M. op 23 mei 1700 met Maria (sommige bronnen vermelden: Catharina) de Dompierre.
Uit dit huwelijk kwamen vijf kinderen voort (zie de fragmentgenealogie, afb. 3). Behalve Willem Maurits, de jongste van de vijf zonen, maakten deze kinderen allen carrière binnen de landmacht.
Het meest interessant voor Gorkum is Floris Arnout, gedoopt te Delft op 28 oktober 1703 en op 1 september 1733 te Tilburg gehuwd met de Gorkumse Catharina van der Does, alhier gedoopt op 20 juni 1714, lid van de bekende Gorkumse regentenfamilie waaruit ook de marineofficier Cornelis van der Does voortkwam (zie o.a. "Van Watergeus tot Schorpioen", blz. 27).
Maria de Dompierre en C.M. woonden tussen 1720 en 1743 in het huis "Moerenburgh" (zie afb. 4) bij Tilburg. Op 15 februari 1743 liet Maria zich overschrijven als lid van de Nederduits gereformeerde gemeente van Tilburg naar die van Leiden, waar zij op 7 juni 1744 kwam te overlijden. Haar lijk werd naar Tilburg overgebracht en daar op 11 juni bijgezet in de familiegrafkelder.
Elf jaar later overleed Charles Mathurin de Saint Amant te Den Haag, op 5 december 1755, op 79-jarige leeftijd. Ook hij werd in het familiegraf te Tilburg bijgezet, op 12 december.
De door A.J. Busch genoemde Philip (Charles) was een broer van C.M. en geboren te Gorinchem, gedoopt op 18 november 1674 en op 4 februari 1712 te Den Haag in het huwelijk getreden met Jubina Maria

Afb. 3 Fragment-Genealogie de Saint Amant.

de Clair, gedoopt te Gorinchem op 12 maart 1683 en begraven eveneens te Gorinchem, op 12 februari 1731.
Er is over deze interessante familie veel meer te vertellen, maar voor ons blad Oud-Gorcum Varia wil ik het hierbij laten.

Tot een volgende keer, wanneer ik weer een ander - voor u hopelijk interessant - aspect van de Gorkumse maritieme geschiedenis onder de loep zal nemen.

Bronnen en literatuur

Algemeen

Drs. Ph.M. Bosscher, De Nederlandse mariniers, Bussum, 1966.

Drs. Ph.M. Bosscher, De geschiedenis van het korps mariniers 10 december 1665-1965, Uitgave met steun van het Prins Bernhardfonds, Rotterdam, 1965.

C.J.O. Dorren, De geschiedenis van het Nederlandsche korps mariniers van 1665-1945, Den Haag, 1948.

Luc Eeckhout, Het admiralenboek, De vlagofficieren van de Nederlandse marine 1382-1991, Amsterdam, 1992.

Jhr.mr. J.C. de Jonge, Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen, derde deel, tweede druk, Haarlem, 1860.

J.C. Mollema, Geschiedenis van Nederland ter zee, deel 3, Amsterdam, 1942.

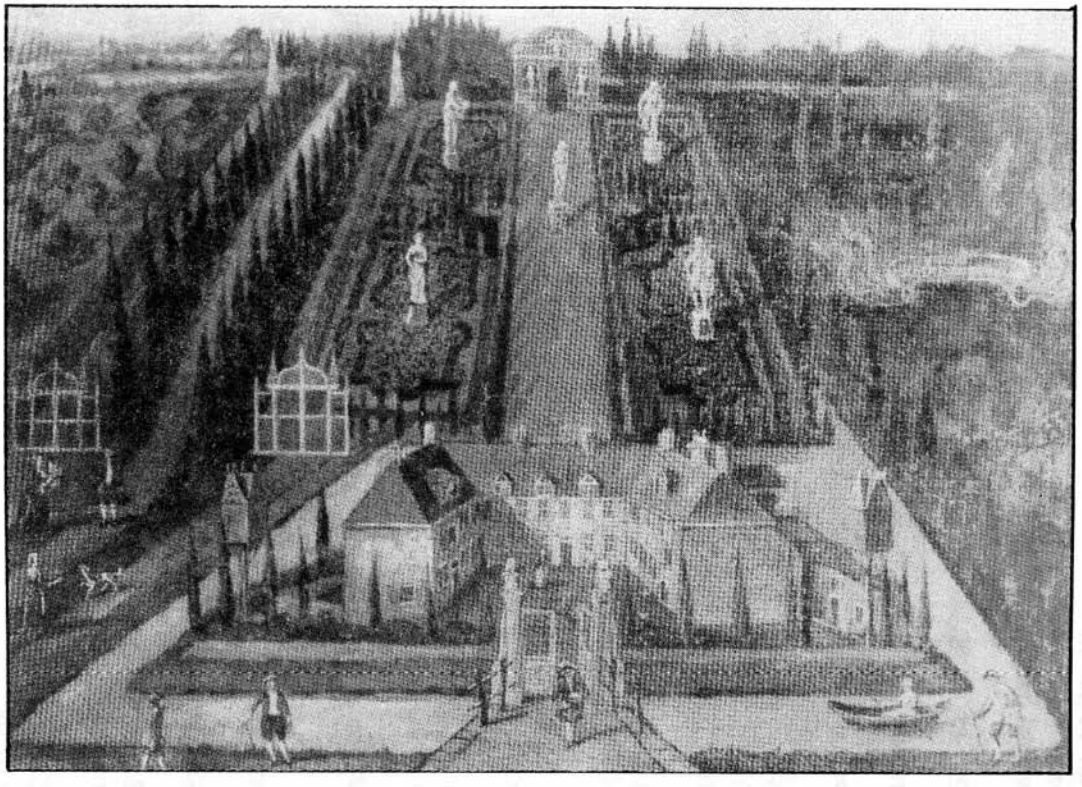
Gorinchem

Bas van Beuzekom, Van Watergeus tot Schorpioen, Gorinchem, 1979.

A.J. Busch en Carla S. Oldenburger-Ebbers, Lusthoven in Gorinchem, Historische Reeks Oud-Gorcum, deel 3, Gorinchem, 1990.

A.H. Drijfhout van Hooff, in: De Nederlandsche Leeuw, 1953, kolom 34-49 en 67-82.

A.J.A. van Loon, Het geslacht De Saint Amant, in: De Lindeboom, jaarboek V (1981), blz. 133-149, Tilburg, 1982.

Afb. 4 T' HUYS "MOERENBURGH" bij Tilburg.
Vroeg 18e eeuws anoniem schilderij, olieverf op doek
(h. 80 en br. 116 cm) na restauratie. Part. koll. Tilburg.

G.A.Gorinchem, DTB 1676.

Genealogie algemeen:

Gens Nostra, 1984, Enkele richtlijnen voor het verrichten van genealogisch onderzoek naar militairen, behoord hebbende tot de Nederlandse troepen te land.

Marinier van het Regiment de St.-Amant (1699-1711)

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

DE HOOFDPOORT GEEN HOOFDPOORT

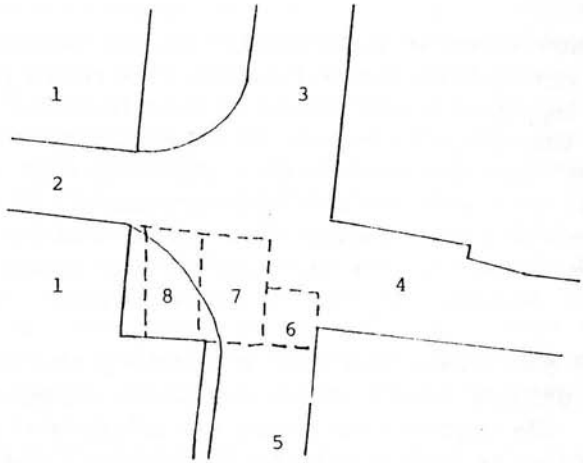
R.F. van Dijk

Bij de naam Hoofdpoort gaan de gedachten uit naar de belangrijkste poort van een stad. Toch vormde de Hoofdpoort van Gorinchem zeker niet de voornaamste toegang. Dat is ook te zien aan het stratenpatroon van de stad. De oost-west route liep langs de Burg- en Kanselpoort en in noordelijke richting verliet men de stad via de Hoog en Laag Arkelpoort. De Hoofdpoort stond in het zuidoosten van de stad, aan het begin van de huidige Kriekenmarkt. Links van de poort, gezien vanuit het noorden, stond het huis op de hoek van de Kriekenmarkt en Robberstraat. Rechts ervan lag de Peterbrug. Buiten de Hoofdpoort bouwde men schepen op een terrein dat Timmerwerf of Timmerhoofd werd genoemd. Die laatste naam geeft de verklaring voor de naam van de poort.
Overigens komt deze naam in de archieven steeds voor als "Hootpoort". Hoot is het Middelnederlandse en gewestelijke equivalent van hoofd.[1] Vergelijk het Engelse woord "head", dat evenmin een f bevat.
Volgens Waale heette de Hoofdpoort ook Goddenpoort, maar dit was de andere naam voor de Hoog Arkelpoort.[2]
De geschiedenis van het gebied "Over de Haven" gaat volgens Waale terug tot circa 1350. In die tijd legde men de oostelijke stadsmuur aan en zal ook de Hoofdpoort gebouwd zijn. De Peterbrug dateert vermoedelijk ook uit die jaren, althans van vóór 1409.[3]
In 1407 veroverde Willem van Arkel de stad op de aanhangers van de graaf van Holland. Waarschijnlijk werd de muur langs de Robberstraat toen beschadigd, want de in 1409 ingehuldigde nieuwe landsheer, de hertog van Gelre, liet de muur uit de grond opmaken.[4] Mogelijk is toen ook de Hoofdpoort vernieuwd.
Er zijn slechts vier afbeeldingen van de poort bekend. De minst betrouwbare is die van Braun en Hogenberg, waarop een indrukwekkend bouwwerk met twee torens is te zien.[5] Pieter Sluyter is op zijn vogelvluchtkaart al wat ingetogener, maar staat erom bekend dit deel van zijn kaart slechts als impressionist getekend te hebben.[6] Jacob van Deventer schetst een eenvoudig poortgebouw.[7] De beste informatie levert de onbekende schilder van een gezicht op Gorinchem vanuit het oosten, gemaakt in 1568.[8]

Volgens de stadsrekening over de periode mei 1546 t/m april 1547 verdiende Jacob Aarts als portier van de Hoofdpoort en de Steigerpoort en als boomsluiter van de Peterbrug in totaal ƒ 8 per jaar. Dit vorstelijke salaris genoot hij in 1572/73 nog steeds.[9] Van prijscompensatie

zal deze ambtenaar nooit gehoord hebben.
Op 11 januari 1574 benoemde de vroedschap zijn zoon Aart Jacobs tot portier.[10] Die was niet zo bescheiden en wist een salarisverhoging van niet minder dan 50 % af te dwingen. Dit stelde hem in staat af en toe een biertje te drinken in een herberg. Toch is bekend dat hij in genoemd jaar een drinkschuld van *f* 0,50 niet had betaald.[11] In 1583/84 verdiende hij zelfs al *f* 18.[12]

Ondertussen waren in 1566 westelijk van de Hoofdpoort, aan de zuidzijde van het hoofd van de Peterbrug, twee huizen verrezen, zodat de poort ingeklemd tussen bebouwing kwam te staan.[13] Aan de poort zelf werd uiteraard in de loop der tijd het nodige vertimmerd, maar de slechts ten dele bewaard gebleven stadsrekeningen geven weinig informatie. In 1514/15 was enig hout aangekocht.[14] In 1571/72 kocht de stad van zekere Dirk Laurens hout voor de voorborg van de poort. De schele Merten leverde zand voor in het portaal en Dirk de Burchgreef haspels.[15] In 1572/73 werden diverse werkzaamheden verricht.[16]
Vanaf dat jaar werkte men aan de vergroting van de stad en de daarmee gepaard gaande aanleg van nieuwe vestingwerken. Op 11 augustus 1584 sloot het stadsbestuur een akkoord met de Staten van Holland inzake de fortificaties bij het Timmerhoofd.[17] Het Timmerhoofd kwam volgens het plan binnen de wallen te liggen en de Hoofdpoort zou daardoor zijn militaire functie verliezen. De werkzaamheden vlotten echter niet erg, want in 1585/86 kreeg Aart Jacobs nog steeds salaris voor o.a. het sluiten en ontsluiten van de Hoofdpoort.[18] Vermoedelijk is kort daarna het werk voltooid, want in september 1586 is sprake van de wal tussen de Burgpoort en het bolwerk aan de Haven.[19] Jacobs kreeg het voor elkaar dat hij, ondanks de aanzienlijke verlichting van zijn functie, hetzelfde salaris behield.[20]
Aangezien de Hoofdpoort alleen nog maar een obstakel voor het verkeer en een kostenpost was, was afbraak onvermijdelijk. In zijn manuscript "Oude namen van huizen en straten" dateert Emck de afbraak kort na 1591 en in zijn enkele jaren later verschenen "Kroniek van Gorinchem" stelt hij de afbraak, te zamen met de vernieuwing van de Peterbrug, op 1592.[21] Inderdaad is deze brug volgens de archiefbronnen vernieuwd in 1592, maar dezelfde bronnen zwijgen over de afbraak van de Hoofdpoort.[22] Het lijkt erop dat Emck zich wat dat betreft vergist heeft, te meer daar de stadsrekening van 1596/97 spreekt over "'t oosteyndt [van de Peterbrug], beginnende van de Hootpoort aff'.[23] De eerstvolgende rekening die bewaard is gebleven, van het jaar 1602/03, noemt de Hoofdpoort niet meer.[24] Op de plattegrond van Wijtmans uit 1600 is ook geen poort op die plaats meer te zien, dus zal de Hoofdpoort omstreeks 1598 zijn afgebroken.

1. Haven
2. Peterbrug
3. Appeldijk
4. Robberstraat
5. Kriekenmarkt
6. Hoofdpoort (rooilijn onzeker)
7. Huis "Werkendam"
8. Huis

1568

Noten

1. Woordenboek der Nederlandsche Taal, deel VI, kolom 937

2. Oud-Gorcum Varia, nr. 19, p. 139; Archief Stadsbestuur, inv.nr. 131, f. 37

3. Abraham Kemps Leven der doorluchtige heeren van Arkel, ende jaarbeschrijving der stad Gorinchem [etc.] / nu uytgegeven door sijn soon Henrik Kemp. - Gorinchem : Paulus Vink, 1656. - p. 165

4. Kemp, p. 172

5. Topografisch-historische atlas, cat.nr. 384B6

6. Atlas 364D152; Caert-thresoor, 9e jg. (1990), nr. 3, p. 42-44

7. Atlas 363D157

8. Museum "Dit is in Bethlehem", inv.nr. 2347

9. AS 1413, f. 12; AS 1416, f. 26v

10. AS 3, f. 5

11. Rechterlijke archieven, inv.nr. 91, f. 57v

12. AS 1417, f. 21v; AS 1419, f. 21

13. Zie mijn artikel in "Mededelingenblad van de Historische Vereniging Werkendam en De Werken c.a."

14. AS 1412, f. 71v

15. AS 1415, f. 23, 23v, 26

16. AS 1416, f. 45v, 56, 62, 62v, 64

17. Gedrukte resoluties Staten van Holland, p. 472-473

18. AS 1420, f. 24

19. AS 5, p. 108

20. AS 1421, f. 26v

21. Oude namen van huizen en straten. - Gorinchem : [s.n.], 1924. - p. 299
Kroniek van Gorinchem. - p. 61

22. AS 1423, f. 33, 54, 60, 67v

23. AS 1424, f. 11v

24. AS 1425, f. 10v

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

OOK IN GORINCHEM HADDEN HUIZEN EEN NAAM

A.J. Busch, archivaris van Gorinchem

Bij de excursie van de Historische Vereniging Oud-Gorcum naar Middelburg op 15 mei 1993 viel het op, dat veel gevels van panden in de Middelburgse binnenstad waren voorzien van een naam, dikwijls met zwierige letters geschilderd op puibalk of daklijst. Vroeger bestond de gewoonte huizen, zowel grote als kleine, te voorzien van een naam ter onderscheiding van andere. In Oud-Gorcum Varia nr. 23 vestigde ik daarop al eens de aandacht: "*In vroeger eeuwen werden de huizen in de steden doorgaans aangeduid met een naam. De naam was dikwijls op een uithangteken of gevelsteen terug te vinden. Het maakte de identificatie van een huis mogelijk en dat in een tijd waarin van een huisnummering nog geen sprake was.*"

Dwalend door het mooie Middelburg kwam onwillekeurig de gedachte op, dat het ook in Gorinchem aardig zou zijn panden weer van een naam te voorzien. Het geeft een stad een bepaald cachet, iets verrassends. Het hoeven geen oude namen te zijn, want in het toekennen van een naam was en is de eigenaar of gebruiker van een pand vrij.

Gemeenteontvanger W.F. Emck gaf in 1914 een boekje uit, waarin honderden namen van huizen in Gorinchem staan vermeld, resultaat van jarenlang onderzoek. Volgens een ander door Emck nagelaten geschrift - "Oude namen van huizen en straten in Gorinchem" genaamd (1924) - hoorden de hierna vermelde namen vroeger bij panden van de Gasthuisstraat. Voor de namen is de hedendaagse spelling aangehouden, zoals ook voor straatnamen moderne spelling geldt. Een naam in een 16de-eeuwse spelling op een vrij moderne gevel doet overigens merkwaardig aan. Vóór 1800 bestonden er geen spellingsvoorschriften. Ieder schreef naar eigen goeddunken zoals hij een woord hoorde, zonder zich druk te maken over de spelling. Emck nam de namen in de aangetroffen spelling over. Dat heeft weinig zin, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden. Het huis Gasthuisstraat 36 - waar vroeger de zoute bollen werden verkocht - nam Emck op als "De Gulden Cabel" en als "De Vergulde Cabel", maar op de gevelsteen zijn de woorden "De Gulde Capel" aangebracht. Het vierde huis aan de Gasthuisstraat gerekend vanaf de hoek van de Arkelstraat werd volgens Emck in 1541 en 1565 aangeduid als "'t Gulden Hooft", in 1602 en 1664 als "'t Vergulde Lavoor" (lavoor = lavoir = wasbekken, waskom) en in 1642 als "De Drie Bijenkorven". In 1712 duikt de oude benaming weer op: "vanouds Het Guld Livoor", in 1796 zelfs verbasterd tot "'t Guld Ivoor". Zo onderging de naam van een huis geregeld een wijziging, ook wat betreft de spelling.

Als gevolg van het samentrekken van aangrenzende huizen is de huisnummering nogal eens gewijzigd. Toch laten de gevels nog dikwijls de oorspronkelijke indeling der percelen zien. In de navolgende lijst is per huis slechts één naam opgegeven, maar een meer uitgebreide opgave is ten archieve voorhanden. De tussen haakjes geplaatste nummers zijn van de door Emck gebruikte nummering van het verpondingskohier van 1798.

Gasthuisstraat

1. De Lantaarn (1171)
3-5. De Gulden Ster (1172)
9. Het Wapen van Spanje (1173)
11. Het Schild van Frankrijk (1174)
13. De Gulden Roos (1175)
15. De Vergulde Huif (1176)
17-19. De Witte Zwaan (1177)
21-23. Het Schild van Bourgondië (1178)
25. Dit is in Bethlehem (1179)
27. De Boodschap (1180)
29. De IJzeren Man (1181)
31. De Blauwe Voet (1182)
33. Het Verguld Spijkerboor (1183a)
37. De Pauw (1183b)
39. Het Witte Lam (1184)
41. (1185)
43. Het Zilveren Zoutvat (1186)
45. De Parelring (1187)
47. De Getrouwe Herder (1188)
47a (1189)
49. De Veerzak (1190)
51. Het Wapen van Holland (1191)
53-57. De Rijzende Zon (1192)
57a De Moriaan (1193)
59. De Spijkerman (1194)
De Regenboog (1195)

2. De Witte Druif (231)
4. Het Paard in de Wieg (229)
6-8. De Drie Bijenkorven (228)
De Drie Vijzeltjes (227)
De Fonteinkoek (226)
10. De Grote Appel (225)
12. De Gulden Ezel (224)

14. St. Maarten (223)
16. De Benauwde Wereld (222)
18. De Venlose Koek (221)
24. De Drie Buidels (218)
30. De Haan (199)
32. De Gulden Zeepketel (198)
34. De Drie Gulden Haringen (197)
36. De Gulden Kapel (194)
38. De Bonte Os (193)
40-42. De Vergulde Trektafel (192)
44-46. De Dubbele Arend (191)
48. (190)
50-52. (188)
54. Hoog-Blokland (187)
56-58. St. Ewout (186)
60-62. Het Paradijs (185)

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

BESTEMMING "DIT IS IN BETHLEHEM"

De verplaatsing van het museum naar het vrijkomende Stadhuis wordt steeds waarschijnlijker. Met de beheerscommissie van het museum, de Stichting Stadsherstel Gorinchem en de Stichting Merewade heeft het bestuur van Oud-Gorcum zich gewend tot het college van burgemeester en wethouders om over de bestemming van het gebouw aan de Gasthuisstraat nader overleg te voeren. Hierbij dient handhaving van de publieke functie bij een sluitende exploitatie als uitgangspunt.
Burgemeester en wethouders deelden mede overleg niet nodig te achten, daar reeds besloten is het gebouw een commerciële bestemming te geven. Er zal sprake zijn van verhuur om te voorkomen, dat het monumentale karakter van het gebouw wordt aangetast.
Het bestuur beraadt zich met de briefschrijvers over het verdere beleid in dezen.

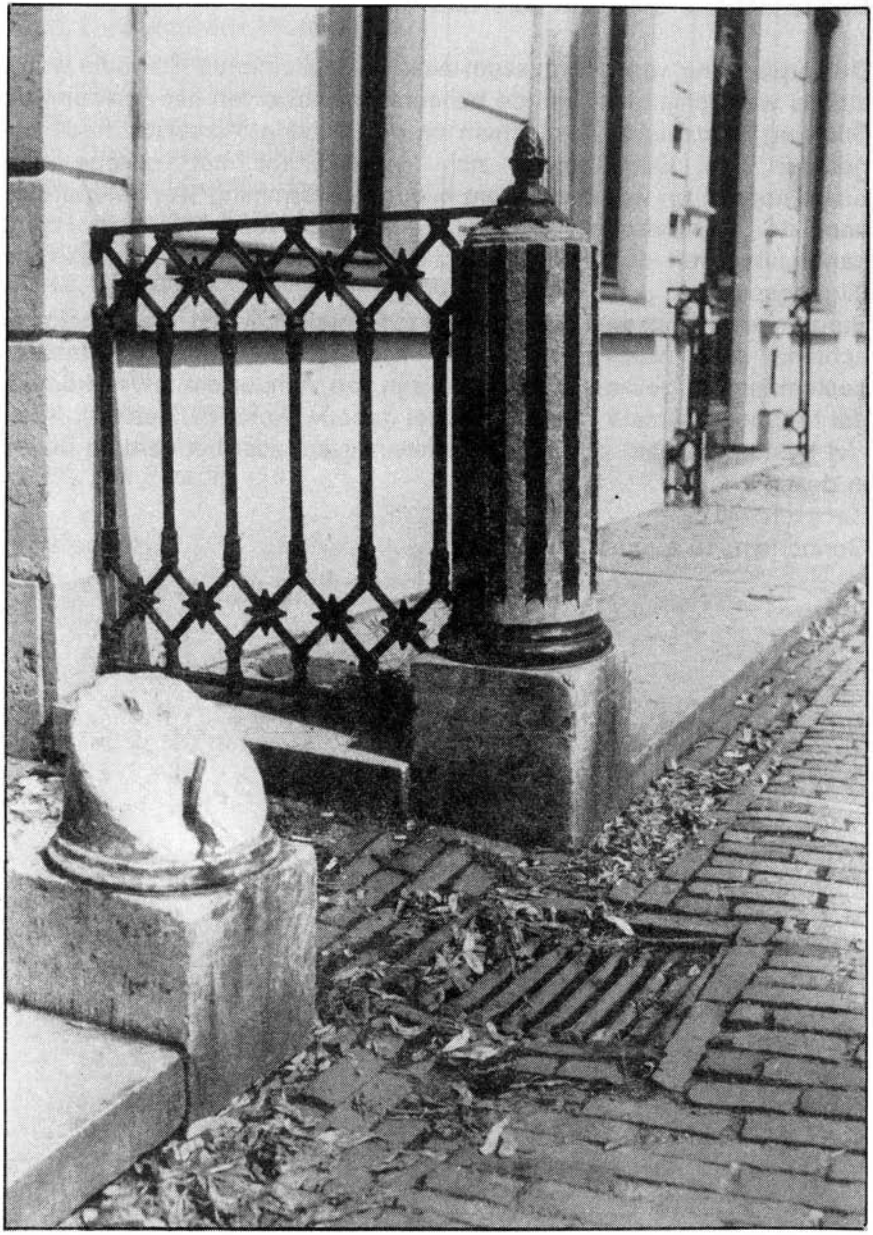
Gorinchem, 10 augustus 1993 Het bestuur.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

NIEUWE LEDEN

M.M. Binneweg
Mevr. A. Boot-van Harten
A.J. van Camp
Mevr. J. van Daalen-Phielix
M.J. Engelvaart
Mevr. R. Koorevaar-Verhoef
A. van Loon
Mevr. K. Sheumer
I.K. Veen
Mevr. J. Visser-v.d. Heuvel
A.L. Vogel
G.A.F.M. Wouters

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Een voorbeeld van straatmeubilair dat bescherming verdient; begin negentiende-eeuwse stoeppaal met stoephek bij Eind Nr. 20.
Foto H.M. den Uyl - 5 juni 1990.

HISTORISCHE REEKS

LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA

In februari 1990 is de Stichting Historische Reeks "Land van Heusden en Altena" opgericht. Het doel van de stichting is: "Het (doen) uitgeven van een reeks betreffende de archeologie en historie van het Land van Heusden en Altena, in de ruimste zin van het woord". Reden tot de oprichting van de stichting was enerzijds de rijke historie van de streek en haar bewoners en anderzijds het feit dat er nog te weinig over bekend is. De geschiedenis van een vestingsstad, een dorp, een molen of een kasteel. Uiteindelijk is het de geschiedenis van mensen en hun opvattingen. Hoe leefden ze? Hoe kleedden ze zich? Hoe geloofden ze? Wat deden ze en wat dachten ze? Veel informatie daarover ligt nog verborgen in de archieven. Dit verleden verdient meer aandacht en is het waard zichbaar gemaakt te worden voor de mensen van nu.

Inmiddels is in november 1990 deel 1, in juni 1992 deel 2 en in maart 1993 deel 3 van de reeks verschenen. De artikelen van diverse en steeds wisselende auteurs zijn wetenschappelijk verantwoord, gericht op een breed publiek, rijk geïllustreerd en gespreid naar plaats, tijd en onderwerp. Zij verschijnen met een frequentie van ten hoogste één deel per jaar.

De Stichting Historische Reeks "Land van Heusden en Altena" streeft een zo groot mogelijk lezerspubliek na: een vaste kern, die als begunstiger tegen een lagere prijs een boek afneemt. Als begunstiger betaalt u geen contributie of een ander soortige bijdrage. Het begunstigerschap kent als enige verplichting, het kopen van de te verschijnen boeken. U stelt daarmee de Stichting Historische Reeks blijvend in staat verantwoorde publicaties over het Land van Heusden en Altena te laten verschijnen.

Prijzen der boeken: deel 1 *f* 27,50
deel 2 *f* 27,50
deel 3 *f* 34,75

Nadere informatie is te verkrijgen bij:

Dr. C. de Gast, voorzitter, tel. 04165-2390
Drs. J. Hendriks, penningmeester, tel. 013-561678
Drs. A. Verschoor, secretaris, tel. 01834-3550
B. v. Straten, bestuurslid, tel. 01834-1188

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

INHOUDSOPGAVE:

	Blz.
- Het Alliantiewapen in het Groot Coffy-huys op de Grote Markt te Gorinchem. door Rikkert G.J. Bakker.	139
- Frans Netscher en het Gorinchemse logeetje. door A.J. Busch.	151
- De Gorinchemse runmolenaar Balthasar van der Veen de jonge. door A.L. van Tiel	163
- Zo vader zo zoon. door Bas van Beuzekom.	172
- De Hoofdpoort geen hoofdpoort.	182
- Ook in Gorinchem hadden huizen een naam	186
- Bestemming "Dit is in Bethlehem"	189
- Nieuwe leden.	189
- Stoeppaal bij Eind Nr.20.	
- Hist. Reeks "Land van Heusden en Altena"	191

Redactie/Lay-out - B. Freriks
- drs. H.M. den Uyl

Tekstverwerking - R.F. van Dijk

Druk - Grafisch Centrum Gorinchem